

П74427

МОЛОДНЯК

10

В. М. Б.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

ЖОВТЕНЬ 1930

М О Л О Д Н Я К

50

V.N. Karazin Kharkiv National University

01118876

2

**ПРИЙМАЄТЬСЯ на 1930 рік
ПЕРЕДПЛАТУ**

КОМСОМОЛЬСЬКІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ ОРГАНІЗАЦІЇ,
КУЛЬТОСВІТНІ УСТАНОВИ, КЛЮБИ, ВУЗ'и, ШКОЛИ,
ЧИТАЛЬНІ, ВСІ ПОВИННІ ПЕРЕДПЛАЧУВАТИ

МОЛОДНЯК

літературно-мистецький та громадсько-політичний ілюстрований журнал-
місячник, орган ЦК ЛКСМУ

**РІК ВИДАННЯ ЧЕТВЕРТИЙ
ОСНОВНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ:**

Літературно-художній (оповідання, романи, повісті, п'єси, нариси, етюди,
переклади з новин чужоземної літератури, поезії).

Літературно-критичний (статті, розвідки, літературні портрети).

Суспільно-політичний (статті, нариси, огляди).

Сатири й гумору (фейлетони на літературні теми, пародії, шаржі, літ-
усмішки).

Театр, кіно, образотворче мистецтво.

Побут (статті, нариси, листи з периферії).

Хроніка літературно-мистецька (закордонна, столична, провінційальна).

Серед книжок та журналів.

**МОЛОДНЯК
МОЛОДНЯК**

виходить щомісяця (1—15 числа)
на 8—10 друкованих аркушів (128—160 стор.)

продається у всіх залізничних кіосках
Контрагентства Друку на Україні

На 1 рік	4 крб. — коп.
На 6 міс.	2 крб. — коп.
На 3 міс.	1 крб. 10 коп.
На 1 міс.	— крб. 40 коп.

Ціна окремого № (в роздрібному продажу)—50 коп.

„МОЛОДНЯК“ разом з щоденною газетою „КОМСОМОЛЕЦЬ УКРАЇНИ“—
80 копійок на місяць (пільгова ціна).

**ПЕРЕДПЛАТУ НА „МОЛОДНЯК“ РАЗОМ З „КОМСО-
МОЛЬЦЕМ УКРАЇНИ“ МОЖНА ЗДАВАТИ ДО ВСІХ
ОКРУГОВИХ ФІЛІЙ ВИДАВНИЦТВА „КОМУНІСТ“.**

**АДРЕСА: м. ХАРКІВ, ПУШКІНСЬКА, 24,
В-во „РАДЯНСЬКЕ СЕЛО“, журнал „МОЛОДНЯК“**

ДО ВІДОМА АВТОРІВ:

1. На рукописі обов'язково ставити справжнє прізвище автора і точну
домашню адресу. 2. Рукописи до редакції треба надсилати чисто пере-
писані од руки або на машинці на одному боці аркуша. 3. В рецензіях
на книжки, крім назви й автора, треба зазначати видавництво, рік ви-
дання, тираж, кількість сторінок і ціну. 4. Неприйняті рукописи, менші
як на половину друкованого аркуша, а також рукописи, що ухвалені
до друку,—редакція не повертає.

МОЛОДНЯК

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК

О Р Г А Н Ц К Л К С М У

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

І. ІСАЄВА, А. КЛОЧЧЯ, П. ЛАКИЗИ,
А. ВОРОБІНА, П. УСЕНКА

10
—
(46)

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

ЖОВТЕНЬ

1930

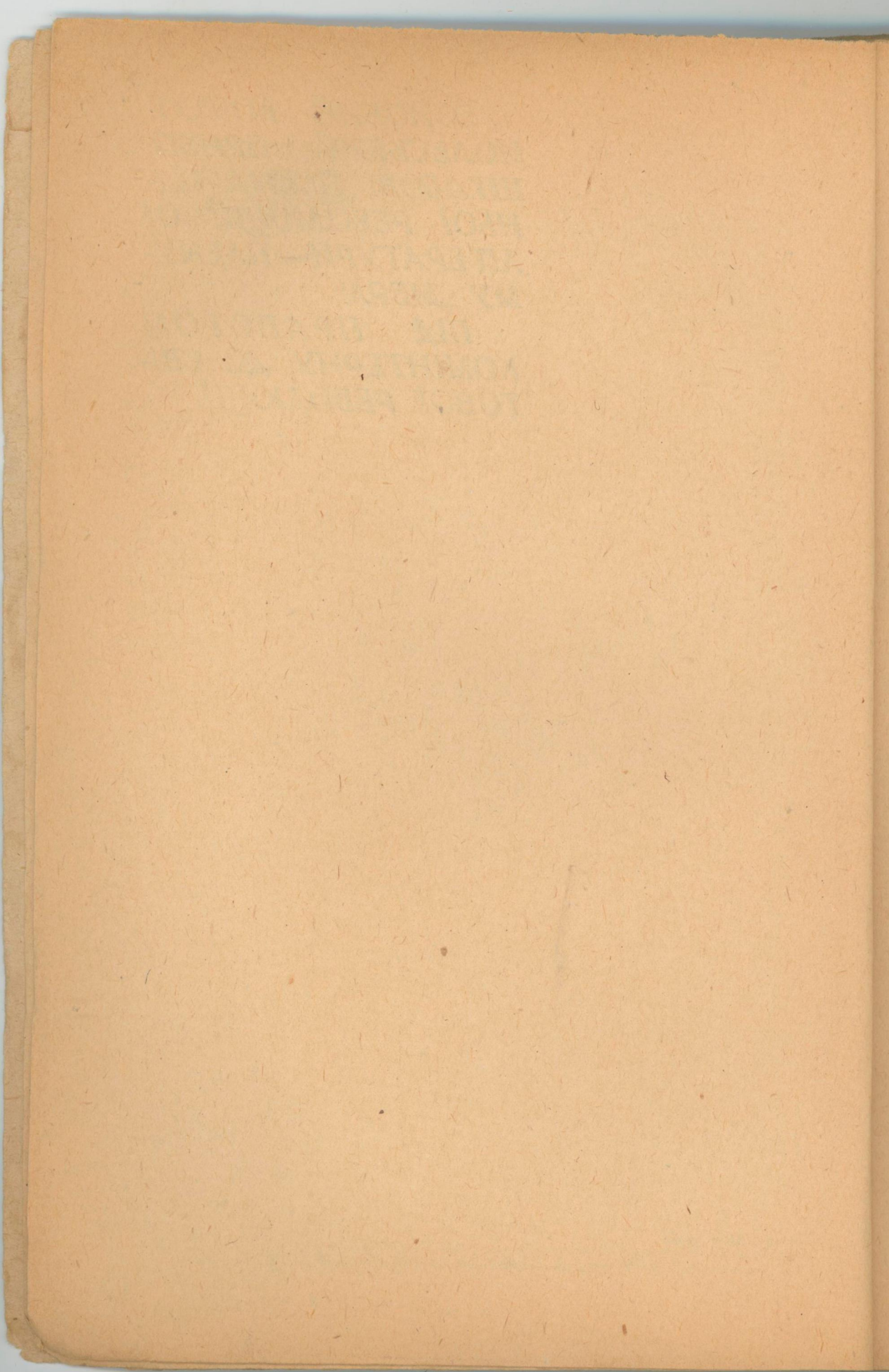
ХАРКІВ

53 68

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в «Літопису
Українського Друку», «Карт-
ковому, репертуарі» та ін-
ших покажчиках Української
Книжкової Палати.

БОЙОВИЙ КОМСО-
МОЛЬСЬКИЙ ПРИВІТ
ШТАБОВІ МІЖНАРОД-
НЬОЇ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ
ЛІТЕРАТУРИ—ПЛЕНУ-
МУ „МБРЛ“.

ПІД ПРАПОРОМ
КОМІНТЕРНУ ДО СВІ-
ТОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.

П О Е З І Ї

СТ. КРИЖАНІВСЬКИЙ

ПОРТ

Достиг урожай. Піднесли елеватор,—
Красунем стоїть серед порту. Так от
Наближається експорт. Ставай но на варту—
Готуйся приймати, готуйся здавати,
В чеканні на краще затихнулий порт!
Навколо колгоспи, радгосп зернотресту,
Кінчають уборку. Чекай звідтіля—
Уже там чували лежать в штабелях,
До тебе ідуть з-за Босфору «Трієсти»—
Важкі пароплави в південних морях.
До тебе щодня, щогодини вагони,
Як нерви до центрів везуть і везуть
Пшениці важкої незчисленні тонни
І чорного мангану ешельони
— Вантаж Чорномор'я в далеку путь!
До тебе приходять червоні валки
З близьких і далеких врожайних сіл.
І колеться тиша застигла навпіл
— Коли пролунають промови палко
Творців від країни потужних зусиль:
— Щоб нашій країні залізного ходу
Високих піднесень, широких доріг,
Щоб тракторів більше й комбайнів нових,
Заліза, вугілля, нафти для заводів,
Мужніше за працю! Прискорити біг!
. . . До міста підноситься гомін порта—
Пшеницю і манган беруть пароплави.
І пахнуть достатністю наші застави...
І радісно місто той гомін верта:
Росії—нема, Україна—не та...
О, порте, приймай цю навалу гостей.
Хай влітку цвіте ряснота твоїх весел!
Херсон, Миколаїв, Одеса,
Це ж нашій країні стреміти, ачей,
Широких доріг і високих піднесень!

Швидче б
 часи
 наспіли—
 В крапку оцю
 гармат.
 Сотні гармат
 націлить!»
 Що ж
 на Баку дивись,
 Злись
 перекошеним
 ротом
 Ваші
 розвішаєм скрізь
 Трупина всім широтам!
 Щоб
 запобігти бруду
 Трупина
 шакалам
 —лахва
 Вдячні шакали будуть—
 Це вже факт!
 Отже,
 рахунок знову:
 Носимо ми в душі
 Вексель, написаний кров'ю,
 З цифрою 26.
 Слухай,
 владарка моря,
 Час недалекий сплати
 Вам
 нагадає «Аврора»
 Мовою пролетаріату.
 Здрастуй,
 гігант Баку,
 Нафтою повнокровний!
 В даль п'ятилітки крокуй
 Портом гранітним
 підкований!
 Нових будов
 стремлінь
 Топки підсилою жаром,—
 — Нафтове серце землі:
 Швидше пульсуй удари!»

МИКОЛА ЦПАК

КРЕЗ ІМЕНІ СТАЛІНА

Місту потрібна електро-енергія.
Їжа заводам, фабрикам, руху.
Скоро десь станція

стане стара—нерви

В неї на хорість затіяли гру.
Дати на зміну машину ударну
Буде ж завод, хоч і важко!—
Молотом міцно

по криці ударив,

Робочий в цеху ковальським.

Швидко зусюди

звезли матеріял для робіт тих,

що за розрахунком ОвеКа

мають початись.

На паперах ватмана все на квартали розбито,
виміряно—

цифри скажені,

цифри на чатах.

Й враз, на околиці міста—в гонах,
де тільки раніше вітер вив лютий—
в землю, в фундамент—

залляли бетоном

місце, де має будівля бути.

Там, на околиці вирости миттю
нові рештовання вихрястих буднів.

Сонце щоранку

виходило мити

потом камінь,

м'язи, наляті юнню.

І працювали завзято бригади вдарні,

Новий будком не підкачає ж.

Дош і посуха,

дні були ясні і хмарні,

словом,

днина горіла й чахла.

Здому виходь на роботу в п'ять,
промчить

між зелених акацій трамвай тебе.

Той на завод,

ті на будівлі спішать,

місто пульсує серцем дебелим.
Знову візьмешся за працю з сокирою,
мулярів повно—

цеглу давай

і давай.

Підйомники жили залізні вирвали б,
тільки варила б людська голова.

Дихати пилом можна,

противогази зайві тут.

І напружують мускули

жилаві люди—

вгору і вшир

залізо-бетонні кремези ростуть,

закривають простори марудні.

Пробігає Дніпро,

обмиваючи беріг похилий,

десь у вирій, де тільки моря.

І стоїть станція багатосила,

а над містом електро-зоря.

І зимою в мороз той,

в холодну бурю,

коли сонце в безсилах рейдах,

обласкає електрика світлом похмурі

сніговії замети.

Там, на околиці міста—далеко,

де тільки раніше вітер вив люто,

сьогодні розкраяв

залізний клекіт,

тишу завулків забутих.

І стоїть станція

залізобетонна,

що робитиме вперто—не стане.

Небо пробиває тонами,

Крес

імені

Сталіна!

ІВ. ВИРГАН

БУДИНОК—КОМУНА

Ось і село вже —
(Давно не був...)
Традиційний ставок
і верби...
Та стало кварталом
в нову добу
— комуною
Це—без гіперболю.
Хай вуличок ще
Чудний лябірінт
без толку заводить
в город чийсь,
Он ба —
вогнем цегли
куток горить,
Де буря роботи й творчість
.
З весни ще
на зборах
між перших питань:
— На зиму нові будинки,
бо:
панські тісні вже,
й стоять не так;
А нам щоб
дзвеніли годинником!
Роботи багато,
робота важка,
І дома, і в полі
— всюди.
Хряпали дверима,
хтось зі зборів тікав.
Та більшість:
робила й будем!
Частина у поле
чуть-світ іде,
друга на риштовання лізе.
Зростали хліба,
і кожний день
квартал ріс
від рання до пізна.

І камінь, і дерево,
цегла й металъ—
в руках ожили від праці
І панські будинки,
що поряд там
у дурнях ось-ось лишаться...
В центрі будинок,
як дуб росте,
Сказать
— буде дубом доби.

І може нове в ньому
те, що просте
і мабуть просте, що любимо.
Хтось похитнувся:
— «К чорту змагання!
— Рабство!»

Та гомін з руками:
— Силуєм?
— Йди собі!

Не до вагання!
Вниз, головою на камінь.

Знову робота
під синім небом,
(лиш діти—ліхтарики речі)
Бо відданий кожний
камінному треба,
поки розворожить вечір

.
Та тільки метляються
вгору і вниз
навскіс,—мовчазні люди...
і морщать брови
куточків карнизу
та луни по залах блудять...

А скинуть з будови
спецодяг рештовань —
дім стане, як світ,
як вічність.

І буде кришталем
ясним і прозорим
він падати всім у вічі.
І знаю: проїжджі
зупинять,
пристоять...

Комуна!..

І зглянуться:

— то-то!

Поїдуть. І хто зна,
якою верствою
закінчать оцінку з согу
Ввійдуть комунари
в світлицю-дім,
щоб більше життя не калічить.
Та це ж хіба тільки
в комуні одній?
Це—лише піщинка—відчит.
Й до чого наївний,
смішний скептицизм
колишніх людей
і людей тих...
Каменю, цегли і темпів.
Бо хто спростує факти оці
Каменю, цегли і темпів.

ЛІТЕРАТУРНА СПРАВА ПОВИННА СТАТИ ЧАСТИ-
НОЮ ЗАГАЛЬНО-ПРОЛЕТАРСЬКОЇ СПРАВИ
ЛЕНІН

ІМАНДРА

З Крижаного Океану через тундру, через високі перевали Хібіньських р., де лежать шарами білими північні сніги — летіли вітри.

Були ті вітри солоні, як вода морська й дужі, як океан, що породив у силу вітрову і вона жене з собою тумани хмар, вона висушує з чагариків тундрових воду і губиться її сила океанська на перевалах гірських, а тундрою.

Чорними горбами лягли гори, закриваючи собою обрії заходу і сходу не росте на їх верхів'ях ліс, і голий камінь не нагріває сонце, тому якийсь мертвілий він, холодний...

Тисячоліттями стоять оці кам'яні масиви і падає від них увечорі і ранку на холодну воду озера холодна тінь.

Щовечора приходить сюди Тоймі, сідає на валун і довго дивиться в далечінь Імандри, що завжди хвилюється й гонить чисту хвилю свою до берегів, розбиваючи її на бризки. Тоймі звикла слухати отой безупинний шум води. Прийшла вона до озера й тепер, і очі у Тоймі смутні, бо не видно на обрії білого паруса йоли *), не повернеться й сьогодні батько й брат Юго. Буря була цими днями. Велика буря.

Може йолу нанесло вітром на скелі і в глибокій воді Імандри загинуло рибальське судно разом з людьми.

Стоїть Тоймі на березі. Ворушить вітер жовтуваті кучері, а в очах смуток, — на обрії не видно білого паруса йоли. Спадає над землею біла ніч, біла й холодна і будуть горіти червоним одсвітом гірські шпилі до ранку, бо зупиняється сонце над обрієм на дві-три години непорушим червоним шаром, потім знову почне підніматися вгору. Настане новий день. і не змінить його ніч, бо ночі тут білі й прозорі, як ранок.

Не діждалася Тоймі батька.

Пішла до кюле **), що причаїлося небагатьма хатами поблизу озера. Тихе воно й безлюдне.

Одноповерхові будинки з маленькими вікнами, своєю чорнотою неприємно вражають око, і тільки один будинок на два поверхи — багатія Еркі Густавсона відокремлюється з загальної маси.

У будинку Густавсона великі вікна, а на вікнах тюльові фіранки й квіти; подвір'я своє огородив Густавсон колючим дротом.

До нього звертаються місцеві рибалки, бо у Густавсона йола й рибальські снасті. Не відмовляє рибалкам хазяїн, «дає заробити», до себе на йолу працювати бере.

*) Йола — рибальське судно.

**) Кюле — село.

Тоймі прийшла додому.

Мати, Лемпі, не спить. Вона чекала на доньку і тепер погляд очей стає неспокійний.

— Не бачила паруса?

— Нема.

Мати дивиться крізь шибки маленького вікна на Імандру, дивиться мовчки й довго і в очах її глибокий смуток від неспокійних дум, що не дають спати старій Лемпі вже кілька ночей.

Ніколи так довго не залишалися на озері рибалки, і та буря, що проринеслася над Імандрою, непокоїть серце і болить воно від туги за сином Юго, що поплив у рейс разом з батьком виловлювати з глибоких вод озера дорожу й смачну рибу: кумжу, харіус, налім...

За Югом, за молодшим сином сумувала стара карелка.

На полику спить найстарший син Сандер, спить міцно, підклавши під голову м'язисті руки, і мати з непомірною любов'ю й болем дивиться на сина.

Йшов Сандер до Червоної армії у старому піджаці, що на ньому позасихав риб'ячий жир та луска, у драних чоботях, неписьменний.

Два роки не бачились, і не раз плакала вона довгими зимовими ночами, дивлячись на фотографічну картку, що надіслав син з великого міста. То були сльози радості й болю, сльози матері, що непомірно любить сина й сумує за ним у розпущі. Не забуде Лемпі того вечора, коли Сандер повернувся до кюле.

Хіба можна передати словами ту радість? Лемпі обняла синову голову і тисла її мовчки, довго, а вночі, коли спали всі, вона сіла проти сина і дивилася довго-довго на його сонне, змужніле обличчя.

На голову сільради обрали Сандера і він хоче утворити рибальський колектив. Проти Густавсона йде.

Боялася стара Лемпі за молоде синове життя, а їй не одна карелка говорила:

— Щаслива ти, Лемпі, маєш розумного сина...

Для матері це радість. І раділа Лемпі, але не знали карелки, що серце її сповнене і любов'ю, і тривогою за Сандера.

Не забуде Лемпі гострого погляду Густавсонового. Якусь довідку з сільради хотів узяти, а Сандер йому відмовив, зустрілась з ним Лемпі зупинив її.

— Я не перший день і тебе й твого чоловіка знаю, але Сандер у тебе. Коли й далі буде таким—недам заробітків своєму чоловікові і Юго: з його прожену. Хай на сплав лісу йдуть. А з Сандером я ще зустрінуся!

Нічого Лемпі не відповіла йому, але відчула якусь глуху приховану погрозу. Розказала синові, а він сміється:

— Хай ось повернуться з рейсу рибалки—ми його йолу й господарство заберемо до колективу.

Не боїться Сандер хазяїна—заспокоюється мати та не надовго, і про свою тривогу не говорить нікому. Зараз біла ніч.

Спить Сандер. Заснула вже й Тоймі, а Лемпі все ще сидить біля маленького вікна й дивиться крізь шибки на Імандру.

І побачила Лемпі білий парус рибальської йоли. Одірваним крилом метелика маячив він у далечині...

— Йола... йолу на Імандрі видно!

Прокинулася Тоймі, встав Сандер.

— Ходім, сину, допоможеш батькові рибу вигружати.

Син подивився у вікно й почав одягатися. Мати з дочкою вибігли з хати.

На дорозі до них приєдналася Майю. Вона теж ждала свого сина як і Лемпі, і останні ночі спала неспокійно.

— Наша йола — говорила вона, розглядаючи судно — наша! Переболіло моє серце за Ейно...

Ходімо швидше.

Через валуни, що, перепліваючи ноги, заважали йти, поспішали всі троє до озера.

Білий парус був далеко і добру годину треба було чекати поки пристане він до берега, та матері ладні цілий день сидіти отут, аби нарешті, побачити своїх дітей.

— Велика буря була. У таку бурю загинув у мене старший син — говорить Майю і не відводить очей від рибальського судна.

Згодом прийшов Сандер.

— Він теж дивився на білі паруси. Останній раз він вийшов допомагати батькові. Отой білий парус йоли заберуть у Густавсона рибалки і тоді Сандер попливе за рибою на колективному судні і оці будівлі над озером, де зберігає й засолює хазяїн рибу — все заберуть до свого колективу.

Б'ється холодна вода об берег, шумить. Сидять жінки на холодному валунові і в очах у них радість.

— Якби вітер більший... — говорить Майю, і Лемпі розуміє її бажання.

— Нічого, діждемось.

На високих горах червоніють від сонця шпилі, червоніють крони ялинового лісу, що густо покрив нижні схили гір.

Всі стежили за білим парусом. Не чули, як підійшов до них Еркі Густавсон.

— Зустрічати вийшли? — запитав він жінок і його очі зустрілися з очами Сандера. — А тобі чого тут треба?

Сандер не відповів. Чоботом він ударив невеличкий валун і камінь той полетів у воду, голосно булькнувши.

Злився Сандер, але стримував себе:

— Загордів ти, юначе, — не хорошо. Я з начальством завжди душа в душу жив: і начальству добре й мені не погано, а то я в тебе довідку просив, а ти не дав, а я от візьму та й прожену з рообти батька. Старий він, користи з нього мало, а до мене щодня хлопці надходять, щоб заробіток дав.

— Скоро приходити не будуть.

— Що? Не будуть? Це ж хто їх не пустить, може ти? — і випростався низенький, колючий Густавсон, маленькі його очі люттю обдавали Сандера. — Прийдуть... Майже все кюле у боргу в мене, прийдуть відробляти... Прийдуть, голубе... У мене записано, хто скільки винен. А батька твого прожену. Ось йола до берега пристане. І брата прожену... і що ти мені зробиш? — Лемпі підійшла до сина.

— Йди додому, йди Сандер, батько сам управиться з Юго, не займай хазяїна.

Сандер дивився на схвильовану матір і стало їй шкода, і розпалювала-ся злість до цього опецькуватого чоловіка. Чого вона його боїться? Роботи не дасть? І не треба! Батькові й так пора б відпочити, а Юго в рейс попливе... але вже на колективному судні.

— Добре, мамо, сядь! Я піду... тільки хазяїна боятися не треба.

Сандер підійшов до Густавсона ближче.

— Отой парус білий буде наш.—І пішов, не поспішаючи, до кюле, і стояв мовчки Еркі Густавсон, дивився у широку Сандерову спину.

«Фінським ножом би полоснути її»...

— Ну, то бачиш, сама бачиш, який син у тебе. Я твоему чоловікові стільки заробітку давав, а тепер син твій буде так поводитись зі мною? Не хочу, Лемпі. Більше не буде плавати він на моїй йолі. Годі. А з сином твоїм... Коли ти з чоловіком не приборкаєш, так я за нього візьмуся. Я справляюся з ним швидко.

Пішов Еркі Густавсон до своєї будівлі, де в чанах лежить засолена риба.

— Лютий Густавсон, коли б синові твоему чого не заподіяв—сказала Майю співчутливо.

— Я Сандерові говорила вже—не слухає.

Північний вітер гнав йолу вздовж Імандри, і стежили за нею жіночі очі і радість світилася в очах, радість глибока й ніжна. Зараз вони побачать своїх рідних, що задля них стільки неспокійних передумано думок, недоспано ночей. Стара Майю чомусь встає з каменя й говорить.—Ході́мте ближче.

І йде майже до води.

А білий парус вже видно добре. Видно на йолі людей, але чомусь не завертають вони до берега?

— Вже пора б...

— Пора!..

В якійсь тривозі завмирають серця матерів.

— Не добачаю я—каже Лемпі,—подивися, Тоймі, Густавсонова то йола?

Тоймі дивиться довго.

Дивляться й матері, мовчки, напружено.

— Чого ж ти мовчиш? Густавсонова?..

Йола не завертає.

— Чужа!—каже Тоймі, але їй не вірять дві старі жінки.

— Їм певно вітер заважає. Вони повернуть йолу ось тут, пристануть вараз... Не додивилася ти, Тоймі... Мої очі краще бачать... Наша йола... Чужі судна тут не проходять. Ось побачиш скоро повертати будуть—говорила Майю, але й сама відчувала, як непевно звучить її голос і тягнеться жіноча рука до йоли, немов зупинити хоче її далекий рейс.

Стоїть біля свого рибного сховища Густавсон. Він теж стежить за йолою, потім скидає кашкета й розмахує ним у повітрі, а йола, не завертаючи, пливе вздовж берега далі.

Ось вона вже порівнялася з ними, але не завертає. Майю скидає в голови хустку й собі розмахує нею у повітрі.

— Завертайте! Ейно, сину мій.

Далеко йола. Не долетить туди материн крик, в якому вчувається і розчарування і якась непевна надія. Білі паруса напнуто.

Гонить їх вітер далі і опускається поволі рука з хусткою.

— Чужа йола.

Надіває кашкета Густавсон, злісно зачиняє двері на замок і йде геть.

Дивиться Майю вслід рибальському судну. Дивиться довго, потім сідає на валун і плаче... плаче тихо за сином Ейно.

Стара Лемпі з дочкою, не займаючи її, йдуть від озера. На дворі біла ніч... Світить сонце... шумлять хвилі.

Білий парус погналі вітри на північ і знову в матерів туга: глибока й велика, як любов до дітей, що попливли у рейс...

Попливли й не повернулися.

Густавсонова йола причалила до берега вночі. Хвилювалося озеро Імандра, налітали білі гребні водяні на берг і розбивалися на бризки.

Розвантажували рибалки йолу під дощем, а Густавсон у блискучому від води плащі стежив за роботою, гримав на деяких рибалок.

— Гроші тільки дарма виплачую!.. Веселіше хлопці, веселіше працювати треба!

Холодний дощ б'є в обличчя рибалок.

Один за одним ідуть вони до сховища. На плечах у кожного важка корзина з рибою.

Молоді Юго й Ейно працюють не гірше за інших рибалок. Обое здорові, вони не шкодуючи своєї сили, піднімають великі вантажі і старий Кенралі застерігає сина.

— Юго, гляди не підірвись. Силу швидко можна збавити, а набути тої сили...

— Чого там, хай працює! Сам старий уже, нічорта не здужає, то нехай син хоч за тебе попрацює. За віщо ж я тобі гроші виплачувати буду?

Здивував хазяїн старого Кенралі, досвідченого рибалку, що ходив за рибою не один рейс.

Хто може сказати, що Кенралі не здатний до роботи, не зважаючи на його літа? Хто зна, чи повернулася би йола з рейсу, після недавньої

бурі, якби старого рибалки на ній не було. Його життєвий досвід, його вміння й витриманість врятували рибальське судно й людей.

Ніколи так не розмовляв з ним хазяїн.

— Чого стоїш? Бери корзину!

— Корзину я візьму, але не розумію... мене дивує отаке поводження

— Що дивує? Га? Лодар старий, ласкуда! Ну? Не хочеш працювати—йди к чортовій матері, до свого сина колектив організувати.

Кенралі змочений дощем, стояв навпроти хазяїна.

— Густавсоне, ти мене знаєш не перший рік, і я тебе здавна знав, але кричати на мене не дозволю.

— Може прикажете кланятися вам, бо тепер син ваш начальство. А як же—поклонюсь, ще й шапочку скину... К чорту! Я тут хазяїн... Мої йола, мої снасті. І Юго забирай! Щоб нікого з вас не було на моїй йолі. Цей теж піде до армії та повернеться як Сандер. Синочки в тебе, що вони...

— Ти, хазяїне, прикуси язика! За Сандера я тобі в'язи скручу.

Рибалки поставили свої корзини з рибою й стежили, чим кінчиться ця оця несподівана сварка.

Прогнати з роботи хочеш, так і кажи прямо, а сина не займай. Ходіть Юго. Юго, кидай корзину, к чорту!

— Іди, й без тебе тут управимось.

— А ти, хазяїне, на ранок гроші приготуй.

— Гроші віддам, а ви к чортовій матері забирайтеся звідси. Такий рибалок мені не потрібно! Ну, товаришочки,—звернувся він до решти,—а ви ж чого поставали? Беріть рибу, не вважайте на цього старого, вони з сином колектив організувати збираються.

— Тепер організуємо... Будь певен, Густавсоне... Коли вже я візьмусь з цю справу—до кінця її доведу.

Дош...

Вітер...

Стоять рибалки мовчки. Прогнав хазяїн старого Кенралі. Пішов і Юго з ним. Крикнув тоді товариш його Ейно:

— Що ж ми мовчимо, товариші? Хазяїн прогнав з йоли Кенралі, рятівника нашого, кращого рибалку. Не будемо розвантажувати риби. Основа моя корзина... Хай сам її бере хазяїн... Я з йоли йду.

Кинув з плечей Ейно корзину, пішов.

Двигтіли під ногами дошки,—сходили рибалки на берег.

— Та куди ж ви, товариші? Що це ви надумали? Ну, хай прогнав Кенралі, так у мене з ним особиста справа, але ж вам я нікому нічого не говорив, а ви кидаєте роботу. Хай Ейно йде. Хай йде, бо товариша його прогнав, а ви? Куди вам іти?... Я могорич поставлю, тільки вигружайте веселіше.

Ніхто не зупинявся, а хазяїн кричав:

— Ну добре, я верну його зараз. Хай уже чорт старий працює, тільки не кидайте роботи, і він закричав до Кенралі, щоб той повернувся, та

Кенралі був уже далеченько. Він одмахнувся рукою й не зупиняючись пішов далі.

Декілька чоловік спробували були залишитися, та більшість засоромили їх і вони теж покинули йолу.

Зостався Густавсон сам. Він довго стояв біля йоли, дивився, як повілі, під дощем, зникали рибалки і гому, що не міг їх зупинити, розбирала злість, але знає Густавсон—прийдуть вони завтра за грішми,—копійки нікому не дасть, поки вся риба не буде складена в сховища.

А може ще хтось повернеться?

До ранку Еркі Густавсон ходив берегом, чекав, що придуть рибалки.

На ранок прийшли кілька чоловік, прийшли ті, хто мали мизмалій борг, ті, хто попався в лабеті до Густавссона надовго.

Вони мовчки стали до роботи, і кепкував з них хазяїн.

— Хай ті пішли, а ви?

Адже ти, Пекка, маєш великий борг і ти покинув йолу. Ну, прийдеши знову по хліб, або гроші—не мад. Не вмієш ти шанувати хазяїна свого. Чи я коли відмовляв тобі, правда ж ні?

Пекка мовчав.

— От бачиш, а ти покинув йолу. У мене все записано, коли і скільки чого везез. Я люблю чесно. Я тобі допоміг, ти мені одроби, чи не так я кажу?

Або Л'нго. Ще ж недавно брала твоя дружина мішок картоплі, і гроші брала, і я давав. Я не відмовляв, а ви отого старого дурня пожаліли, молоджосса Ейно послушали.

Сором бере мене за вас. Ти йому добро роби, а він тобі пакость. Побожому ж це?

Нічого йому не відповідали рибалки. Мовчки вони носили на кремезних плечах важкі корзини з рибю і одвертали свої очі від гострого погляду хазяїна.

— Закінчите роботу, могорич поставлю. Дружно жити, то й вам і мені добре, а станете з Сандером мати справу—жаліти будете. Не доведе він вас до пуття і я роботи не дам. Посидять голодними діти ваші. Прийдете до мене по картоплю, хліб, гроші—не дам! Нікому не дам.

До обіду розвантажили.

Могорича Еркі Густавсон поставив. Напоїв добре і випровадив з дому. Могорича випили рибалки за свої гроші. Так зробив Густавсон. Йому чужих зароблених грошей не шкода. Відмовився пити тільки Пекка.

Йому хазяїн не дав грошей, бо Пекка ще в один рейс має поплатити, щоб відробити борг.

— Чув я—збори якісь скликає Сандер. Піди, розкажеш, що гам ви рішувати будуть—половину боргу збавляю.

Не прощаючись, вийшов Пекка, залишив товаришів пити могорич. Вгощав їх хазяїн міцним питвом і говорив:

— Не слухайте Сандера. Не йдіть до колективу. Колектив—петля для вас буде. Маєш хату, маєш, скажімо, оленя—не твое тоді буде, і госпо-

дар не ти в своєму господарстві, а колектив. От, приміром, я, він, третій—десятий прийде до тебе і буде різати твого оленя й ти зупинити не зможеш, бо не твоє, а колективне воно.

Заплігались п'яні язики рибалок. Ворожим і чужим здавався їм колектив, що його організовував Сандер Кенрالی.

— Говорив я з українцями, що працюють по сплаву лісу. Хто вони? Найкращі господарі, а запитай їх про колектив, послухай, яку правду вони розкажуть? Позбирали їхню землю, а працювати на тій землі нікому. Я за тебе, а чи ти за мене підеш у поле? Не засіяна земля. Люди з голоду мруть, розвалюються колективи, то ви хочете, щоб і тут таке було? Щоб і ваші діти з голоду пухли?

— Не хочу! Не підю! Хоч убийте—скажу,—а до колективу не підю!

— Сам не підеш і інших одмовляй—навчає Еркі Густавсон і наливає ще з чарку.

* *

Ходить Густавсон по великих просторах кімнатах, ходить схвильований і напружений, не помічаючи дружини Енсо... Чекає він на Пекку, що пішов на збори до сільради. Там будуть вирішувати питання про колектив.

Сам пішов би Густавсон та знає: не пустять. Позбавили його права голосу. Не пустять.

Еркі Густавсон у халаті, в пантофлях з оленячої шкіри. Не чути, навіть, як ступає його нога. Енсо стежить за чоловіком і його тривога передається їй. Вона теж не може спати.

— Даглес... Куди пішов Даглес?—Еркі зупиняється, перебирає руденьке волосся бороди і розкосі повіки зщулились. Надумав щось Густавсон.

— Нащо ти будиш сина? Хай спить. Незаймай його та й сама ляж відпочинь. Прийде Пекка—я розбуджу тебе. Я не буду спати. Вже пізній час. Ляж, Еркі!

— Енсо, не заважай мені, сядь!—і знову Густавсон ходить по кімнаті, мружить повіки і від того на кінці орбіти лягли тоненькі ехидні зморшки.

Пекка мусить прийти й розказати йому все. Мусить, бо винен йому два пуди борошна, мішок картоплі і двадцять карбованців грошима.

Великий борг у Пекки. Повинен розказати про все. Цілу ніч отак ходитиме Густавсон, а діждеться його.

Тихенько вийшла в другу кімнату Енсо, сіла біля вікна.

На дворі біла ніч, біла й холодна. Крізь шибки вікна видно гірські шпилі, пофарбовані відвітами сонця. Не заходить воно за обрій і цілу ніч його червоне сяйво холодним відбитком горить на кронах лісу, на верхів'ях гір.

Скоро буде ранок.

Скоро сонце почне підніматися з обрію і настане новий, такий тривожний, неспокійний день.

Яку звістку принесе з собою Пекка?

Йдав Густавсон і дждався.

Крадучись по гірських схилах та чагарниках, з низькорослої берези та осичини швидко йшов чоловік у напрямі Густавсоної садиби.

Еркі помітив і пильно стежив за рухами тієї людини й серце його билосся швидко від тривоги. На гарну звістку надій не було. І прийшов той чоловік.

Прийшов до свого хазяїна рибалка Лінго, говорив господареві.

— Завтра придуть переписувати майно і Пекка з ними, хазяїне, і він проти вас говорив... — за колектив. Усі рибалки, хазяїне, за колектив.

— А ти?

— Що ж я? У мене борг. У мене дружина хвора ще й досі і треба два рейси нам відробити.

— Один рейс, тай усе. Я чоловік добрий... Я почекаю...—Густавсон нахилився ближче, тихо про щось шепотів йому і Лінго бачив у хазяїнових очах тривогу й розгубленість.

— А ти, Лінго, не чув, коли вони за мною придуть? Не говорили, ні?

— Не чув, хазяїне, про це не говорили.

— Я тобі ось ще червінця дам. Я знаю дружина хвора, то зайва копійка не пошкодить. Ти бери, здасться. Порядній людині даю. Бери, відробляти не будеш і в рейс не треба їхати, скасовую твій борг. Скасовую. Ніхто, бач, не прийшов до мене, а ти один... Ти не забув господаря свого, а я хіба що—звір? Чи мені людей не жаль, а чи серце в мене з каменю?

Ховай, Лінго, гроші. Енсо—гукнув він дружину—дай нам по карафці вина, не горілки, а вина кримського, справжнього.—Ніколи й нікого з рибалок так не частував Еркі Густавсон.

— Пий, Лінго, пий ще. Я добрим людям завжди добром. У рейс поїдеш, то вже найкраще тобі заплачу, а ти дивись там, слухай хто про мене буде говорити, мені розказувати будеш. На тебе покладаюсь. Ти не забудь... Ти цінуєш, а всі... всі відвернулися... Для всіх я ворогом став, га? Ну, який я ворог їм? Завжди давав підробити, завжди виручав з біди. У кого дитина хвора, у кого горе яке йшли, прохали і я допомагав, а тепер проти мене...

— Тепер тільки бачу я, хазяїне, не знали ми вас, злоте серце, добре серце у вас... Ну, ну чого ж плакати, хазяїне?

П'яний Лінго, наче товариша, обіймав Еркі Густавсона, а той скаржився.

— Не було Сандера,—тихо мирно й хороше було в кюле, а повернувся він і отаке пішло — каламутить. Ти, Лінго, бачиш який я... з дорогою душею, радий рибалкам допомагати.—Помовчав.

— Винні там мені... хай пропадає. У мене є і без того, аби мирно, аби знову в согласії...

— Ти, Лінго, пий! Ех, Лінго, багато було в мене рибалок. А от ні одного нема, щоб за хазяїна заступився.

— А, я? Я—Лінго... Я тепер з кожним битися полізу за вас.—Засміявся Еркі Густавсон.

— Що ти, Лінго, з кожним битися... з кожним не треба, а от якби Сандера ти... я тобі багато б дав червінців. А його легко... на полюванні просто ходить Сандер, підслівив у лісі...

— Це, щоб я... Сандера... забив? Так?—Лінго поклав недоїденого пудинга, різка на стіл й підвівся на ноги.

— Сядь, Лінго, сядь! Ну, який же ти нерозумний. Та хіба ж я сказав тобі, щоб забити? На що таке?.. Я крові не люблю. Я боюся навіть дивитися як курей різуть, а ти... Наче я вбивця який.

Зрозумів Еркі Густавсон, що дав промаху і що Лінго може роздвоїтись, де не треба, і за наслідки боявся.

— Куди збираєшся, сідай!

— Енсо, принеси ще вина. Сьогодні у мене празник, з сьогоднішнього дня я з рибалками, як батько рідний. Бачу: далі так не можна. Інше життя настало. Так невже ж мені залишатися таким, як раніш? Та не хочу цього, не хочу, щоб проти мене рибалки йшли. Я хочу у згоді жити, щоб і мені добре і вам. Принеси Енсо вина, а ти, Лінго, сідай, ще вип'ємо... і з колективом разом. У мене йола й снасті рибальські. У мене крамарі й у місті знайомства великі, разом будемо багатіти.

Лінго вже не слухав хазяїна. Він, хитаючись, шукав свою шапку, і вперто чомусь мовчав.

— То що ти? Не хочеш чарки вина з хазяїном ще випити?

— Ні, Густавсоне, коли ти мене проти Сандера... не вт'ю!

— От голова. Ти ще кат зна що на мене наговориш. Коли ж я тебе намовляв проти Сандера? Що ти, Лінго? Ну, балується там юнак з колективом, і хай собі, нащо мені його життя? Його життя, як вода в Імандрі, або камінь отой. Лежать і хай лежить. А ти мені такі слова. Не хороше, Лінго.

— Я піду.

— Ідеш? Ну, іди, іди! Бач, я до тебе, як батько, і червінця дав і боргу відробляти не треба, а ти отаке говорити десь будеш, наче мені й справді хтось заважає.

Лінго мовчки положив на столі червінця й пішов з хати.

Довго дивися Густавсон, як Лінго йшов, чіпляючись ногами за каміня, падаючи.

— Голову б розбив собі, сукин син, дарма вина стільки випив?

І знову залишився один. Знову ходив по кімнаті і тепер ще більше думок болючих і неспокійних хвилювало велику голову і від того стисалося у грудях серце й боліло.

Не вгамуєш того болю нічим. І даремно Густавсон випив валер'янових крапель. Вони не принесли йому спокою.

Невже заберуть усе і він, колишній господар, буде дивитися, як рибалки попливуть у рейс на його йолі й ні одна рибина не попаде до його сховища?

Та й сховище заберуть... все заберуть. В українських хазяїв забрали і тут те буде. Вранці вони прийдуть... так сказав Лінго. Що ж, хай приходять...

До ранку не спав Густавсон. Коротенькими кроками міряв він велику простору кімнату, що пахло в ній вином і сосною деревиною.

Вже ранок на дворі, а Еркі Густавсон ще не лягав спати. Він все ходить, все думає.

— Заберуть йолу, заберуть оленів. Треба повідомити пастуха. Ой, треба, щоб загнав він оленячу череду далеко в тундру.

Боїться Густавсон з багаття зробитися старцем і хоче велика голова знайти якийсь вихід. Багато думок хвилюють розум, обриваються ті думки, бо надходять інші, ґрунтовніші й реальні.

Не віддасть Еркі Густавсон своєї йоли колективу. Цілу ніч не спав, цілу ніч думав. Болить голова і очі в Густавсона блискучі, сухі й обличчя бліде, і піт холодний вкрив невисокий в зморшках лоб.

Він намочує водою рушника й міцно перев'язує ним голову.

— Прийшли... Вони вже у дворі — повідомляла Енсо чоловіка.

Густавсон сів на ослінчик і тихо сказав:

— Я бачив... я вийду зараз до них... Іди.

На дворі стояли Пекка, Сандер, Кеңралі його батько й інші рибалки.

У Сандера в руках книга й оливець.

Еркі Густавсон вийшов з хати, за ним заплакана Енсо й мовчазний Даглес.

Зупинився Густавсон проти Пекки, і гостро дивлячись в його очі сказав:

— Я гадав, що ти прийдеш.

— Бачите ж, додержав свого слова. Я прийшов.

Нічого більш не сказав йому Еркі.

Густавсоне, — звернувся до нього Сандер, — ви не виконали індивідуального обкладення. Ми одержали вчора з району вирок народного суду. Все майно переписати й забрати до колективу. Будь ласка, ось почитайте папірець.

Еркі взяв клаптик паперу і він дрижав у його руках осиковим листом.

— Переписувати майно прийшли? За те, що я не міг сплатити податку. Та це ж божевілья... розоритися треба, це ж все господарство загнати, тоді тільки можна внести ту суму.

— Але ви нічого не хотіли вносити.

— Не хотів і не хочу!

Сандер взяв з тремтливих пальців папірець, положив його до себе в книгу й запитав товаришів.

— Почнемо?

— Не дам, не пушу! — закричала Енсо й кинулася до Сандера виривати книгу. — Хазяїне, чого ж ти дивишся? Чого ж ти мовчиш?

Сльози були в очах і люта жіноча злість за своє добро.

— Ти, Пекка, голодранець... Ти прийшов нас грабувати — кричала Енсо — ти поверни борг хазяїнові моему!

— А ти, Лео.. ти теж прийшов? Я твоїй дружині подарувала піми^{*} коли вона хворіла на цингу.

— І за піми я заплатив рибою в десять разів дорожче. Три рейс працював за піми. Не дешево даруєте ви, Енсо, свої речі, не дешево.

— Та що ж це таке? Чого ж ти мовчиш Еркі? Візьми рушницю і вб'є жени їх з двору.

— Той час уже минув, Енсо, не повернеться, не вижене хазяїн твої нас з двору—сказав старий Кенралі—а тобі, Густавсоне, прийдеться скоритися. Іншого виходу для тебе нема. Ми всім селом до колективу записалися.

— А хіба я проти колективу? Хіба не можна було б працювати вкупі. У мене рибальське судно й снасть, і будемо разом рибалити—і вам буде риба й мені.

— Всю її Густавсоне забрати хочемо і заберемо. А до колективу нам тебе не треба. Час дорогий, пиши, Сандер... двоповерховий будинок...

Енсо притихла. Енсо не розуміла нічого. Господар її мовчить, немов чуже це добро.

— Еркі... Що ж ти дозволяєш їм, чуєш?—і зазирає в його примуровані очі, жде, що хазяїн захистить своє майно, не дасть його на поталу колгоспникам.

Пішли до хліва, а слідом за ними Даглес. За спиною в руках даглевих—гранітовий камінь.

Він чекає нагоди, щоб ближче підійти до Сандера й сильним ударом звалити його з ніг.

— Пиши, оленів...

— Хазяїне,—гукнув старий Кенралі—скажи, велика в тебе череда?

— Стій,—закричав Пекка, піймавши Даглесову руку. Камінь, упав долі, а здоровий рибалка вдарив Даглеса в груди. Зчепилися, обидва впали на землю і Даглесові пальці весь час намащували камінь.

— Ряту-у-уйте! Даглеса, сина мого вбивають—закричала Енсо, побіг у хату Густавсон, а рибалки заходилися рознімати цупкі руки, що з лютою злістю вчепилися в голову Пекки й тягли його за волосся мовчки й боляче.

Вибіг з рушницею Еркі Густавсон. Зблід увесь, тремтить...

— Геть з двору! Геть, хами, а то стріляти буду, як собак—і пальці його тремтіли біля зведеного курка. Може б і забив Пекку Густавсон, коли б не торкнулось спини його холодне дуло нагана.

— Це ми передбачали—сказав Сандер—покинь рушницю!

Старий Кенралі підійшов до Густавсона й забрав зброю.

— Заспокойся—поверну назад. А Даглеса одішли звідси. Хай не вагає. Мовчазний він у тебе, та не по літах гарячий.

— Так скажи, хазяїне, оленів...

— Не скажу!

^{*}) Піми—взуття з оленьчої шкіри.

На крик Енсо збіглися з сусідніх хат жінки й діти. Енсо хвалилась їм своїм горем, лаяла рибалок, загрожувала поїхати до столиці і там знайти управу на цих бандитів.

— Ні, Енсо, мій чоловік ні в якій банді не був. Проти Колчака, правда, бився за радянську владу.

А довідавшись у чому справа, жінки жалкували, що Пекка мало дав прочухана, що Даглеса давно пора провчити, бо пристає він і до дівчат і до молодиць, коли чоловіки попливуть у рейс.

Все переписали на подвір'ї Густавсоновому і, коли виходили з двору, попередили хазяїна.

— Те, що записано у книгу, те вже не твоє. А коли щось продаси, або знищиш—до права віддамо.

Засміявся Еркі Густавсон злим і схибленим сміхом і то була його остання відповідь колгоспникам. Всі трое пішли до хати. Жартував Еркі.

— Ти, Енсо, квартирантка тепер. Ти не до своєї хати, а до колективної, до їхньої хати зайшла. І олені вже не твої, і йола й снасті рибальські—все їхнє, все заберуть. Сміявся Еркі Густавсон і здивовано дивилася на нього Енсо й боялася, щоб не тронувся він розуму.

**

Потім ліг Густавсон на ліжко й спав кілька годин.

Хожалося сонце за Хібінські гори, спадав над Імандрою білий вечір північного краю. Горіла одсвітами вода і рожевіли за горою хмари, рожевіли на схилах гірських ялинові крони й шуміли...

Шуміли...

Заплакана Енсо сиділа біля ліжка Густавсона і, коли прокинувся він, заголосила тоскно, без причитувань, і той плач, сповнений скарги й болю, неприємно вразив Густавсона.

— Не видавай їм, хазяїне, добра свого... Я скотині підсиплю отрути—поздыхає, а ти іншим добром розпорядися.

— Шкода скотини.

— Не твоя скотина тепер. Не шкодуй! Свійських оленів я сама, в череду нашу... Невже ж триста голів колектив забере? Важенки у нашій череді хороші, хірваси гарні, нежеже віддаси?

Тут ось на сплаві українські господарі працюють, розпитай їх як вони свою худобу знищували.

— Ні, Енсо, нікого запитувати не стану. Сам все зроблю. Сам...

До вікна підійшов Густавсон, дивився на невеличке кюле.

— Ми вам покажемо колектив... Ми вас, хамів, нагодуємо оленячим м'ясом—і кулаком сварився до низеньких чорних від давнини рибальських хат і тієї погрози ніхто не чув.

— У мене є порошок такий, колись у Мурманську дістала, сильний, отруйний. Довго лежав без діла, а тепер пригодиться. Я не пошкодую. Я худобу напувати буду і порошка того підмішаю, бо не наше воно, то їм же хай не дістанеться.

Стара Енсо вийшла з хати, у льоху знайшла вкритий порохом і павутинням пакуночок і внесла його до хати.

Всі троє чекали ночі. Спустилася весна над землею, біла й холодна. Мертве і якесь безлюдне стало кюле, і коли стрілка годинника підповзала до дванадцяти, Еркі Густавсон озираючи порожні вулиці, сказав:

— Сину, нам пора!

Енсо налила теплої води в цебер, посипала поверх води висівками й житнім борошном, кинула в воду сухі шкоропки з хліба, недоїдки страви, варену картоплю, потім взяла пакуночок з отруйним порошком і зупинилася.

На подвір'ї ходили олені. Лежала за огорожкою корова, свині. Для оленів готувала стара Енсо інше пійло. Все поздиhaє, напившись отруйного пійла, і хай пропаде, бо дужче боліти буде серце Енсо, коли побачить вона, як будуть вести з її двору худобу.

Не нап'ються колгоспники молока з її корови! Хай краще одубіє до ранку. З жалістю до своєї тварини, тремтячою рукою всипала Енсо порошок і розбавляла його в теплій воді.

Бачив Густавсон, як сипала дружина в пійло порошок отруйний і не говорив ні слова, бачив як понесла пійло Енсо до корови і та простягнувши голову, жадібно виловлювала шматки хліба й випивала щедро наготовлене пійло. Енсо гладила її велику голову, а друга рука тяглася до очей.

Густавсон відвернувся. Йому теж час уже вирушати.

У комірці взяв нащось віршовку й непорожню сулію, сховав під резиновий плащ і разом з Даглесом вийшов на подвір'я.

Енсо відняла цебоа від корови й понесла до свиней. Мовчки пішли з двору батько і син. Не зупинила їх Енсо, не спитала куди йдуть вони опівночі й коли повернуться. Дивилася довго вслід, поки не сховала їх гора, всіяна великим і малим камінням.

... А олені пили отруйне питво, пили всі, пили жадібно.

Тихо в кюле.

Біла ніч. Сонце. Легенький вітер шумить у кронах мілкослоїної ялина. На високих верхів'ях гір горить одсвітом сонця тверда порода піщанику й граніту.

Тихо, над горами пливуть невеличкі шматки хмар у невідомий повітряний рейс. Фарбує їх сонце і падає від них на воду Імандри тінь, така ж рожева й холодна, як промінь північного сонця.

Звертає Густавсон одразу в ліс, обійти горами хоче кюле, щоб не зустрівся з ким дорогою.

Трісне під ногами трухлявий сук, або звалиться камінь і б'ючись покотиться вниз—Густавсон зупиняється, але ніде ні душі.

Шумить тільки журно ялиновий ліс.

Ідуть мовчки. Звично ступають ноги через каміння і старий ледве встигає за сином.

Вже видно озеро, видно йолу й рибне сховище.

Але чому Даглес, що йде спереду, зупинився. Котось побачив?

Еркі Густавсон зупиняється й собі, напружено стежить за сином і тихенько ставить сулію на землю.

— Тату, йди швидше—стиха гукає Даглес—вони перехитрили нас. Он бачиш?

Батько підійшов ближче і його розкосі очі, зщулившись, побачили людину поблизу сховища—вартують... Ах ви ж, гади, йолу забрати? Боїтеся, щоб не втік і не забрав з собою?

Людина сиділа непорушно біля обмитого дощами валуна.

— Спить... невже спить?

— Пекка... Авже ж він—придивляючись говорив Даглес. Це добре, ми його, тату, прикончимо. Тепер все одно не залишатися нам у кюле.

— Ну, сиону, тільки тихенько, щоб не встиг і крикнути. Ти молодший, спритіший... Іди.

Якийсь час стояли.

Чоловік не ворухився. Тепер сумніву нема—спить. Крадучись хижакми, батько й син пішли до вартового.

— Так бий, щоб не на смерть, щоб крові не було—навчав Густавсон сина—а потім ми його в Імандру.

Мовчки слухав Даглес пораду батькову і метким зором вибирав каміня.

— То важкий, покинь. Тим на смерть заб'єш, візьми менший.

Не слухав Даглес.

Тихенько підкрадалися до сонного Пекки. Тепер його добре видно. Схилившись головою до каменю, Пекка спав. Шолом йому зсунувся набік. Одна рука зачепилася за ремінь рушниці, довга безвільно звисла до ніг.

— Заходь з правого боку. Звідти зручніше його бити.

За якусь хвилину Пекка неспритомний лежав біля гранітного валуна, а над ним порались дві зігнуті, схвильовані постаті.

— Понесем?—стиха запитав батька.

— Не траба. Ще побачить хтось. До сховища верьовки треба, та певне прийдеться нею зв'язати ноги й руки. А в рот йому шолом залхай, щоб не кричав. Отак... Хай полежить тепер.

Швидко обое побігли до тралбази.

Одімкнув замок. Зайшли в середину. Декілька чанів з засоленою рибою, що її можна було б уже продати. Та не повезе тепер Густавсон—пізно, але не дістанеться ця риба нікому. Підходить хазяїн до першого чана, заливає його гасом, а Даглес вартує біля дверей і стежить за батьком.

— Четвертий чан проминув, заливай і той.

— Наїстесь тепер моєї риби... Не захочете порчену їсти, а ми її отак зокроїмо ще, і ще...

Ходить поміж чанами виливає з пляшки остачу гасу. Його погляд падає на рибальчі снасті.

— Що з цим робити?

Густавсон дістає з-за пояса фінський ніж і починає шматувати сігчатну мережу, але відчуває: не встигне він до ранку... а ранок близько й діла ще багато і кидає Еркі Густавсон снасті. В кутку рибного сховища дістає невеличке барило.

— Неси на йолу.

Даглес мовчки бере барило і йде.

— Постій, сину, подивимося чи не видно якого чорта.

Навкруги порожньо. Навкруги мовчазні кам'яні схили, узгір'я, ліс.

Лежить непорушно коло каменя Пекка.

— Неси, Даглесе. Неси мерщій на йолу. Ми їм дамо... Ми їм покажемо колектив... ось дошки положу, я канати одв'яжу. Та гляди човна не вабудь узяти.—Син робив усе, що наказував батько.

Напнули парус і йола загойдалася на хвилях Імандри й потроху почала відчалювати од берега. Було тихо в кюле. Було порожньо на схилах. Ніхто не йшов на зміну вартовому.

— А Пекку ти забив.

— Все одно мені... Управитися б з йолсю.

— Ти, Даглесе, тікай у тундру. Знайди череду свою й накажи загасу хові, щоб загнав оленів далеко в тундру. Не послухає—на тебе покладаюся сину. Сам зроби.

Ось на дорогу. Візьми, сину. Все одно пропадуть. Ні до чого нам тепер ці гроші, бери!

Пошастить повернутися з тундри, до міста тікай... Там гроші пригортаються.

Даглес ховав у кешені пачки грошей, що їх заробили батькові тяжкою працею сільські рибалки. Гострим носом розсікала йола воду і вона розходилась позад неї пташиним хвостом на обидва боки.

Далеко один берег, далеко другий. Тут кинули якір. Розбив Еркі Густавсон бочонок і гасом оббризкував дерев'яні частини йоли, потім помічав жмут прядива й почав шукати сірників.

— Ти взяв? Ні? Невже ж я забув?

Швидко, нишпорили пальці по кешенях, а сірників не було. Отже не вдасться виконати свого пляну і від того зістє на самого себе.

— Я ж брав... я ж здається клав до кешені коробку... — і знову шукає Еркі Густавсон...

— Може випали з кешені... у тебе там дірка.

Обшукує поли плаща і в куточку знаходить сірники:

— Човна наготував?—схвильовано запитує Густавсон.

— Є!

Засвітив сірник і зайнялося відразу змочене гасом прядиво. Кинув той жмут на змочені частини йоли й зайнялася вона теж вогнем, зайнялась швидко.

— Тепер за весла сідай, сину, мерщій на той бік.

Вогонь розгорався. Над йолою здіймався чорний та густий дим. Промолені дошки швидко поширювали вогняне полум'я.

Горить рибальське судно і далеко над водою Імандри стелеться зорна завіса.

— Веслуй, сину! Дужче налягай на весла,—оглядаючи йолу казав Густавсон—тепер вони візьмуть, тепер наловлять риби... Бач, як палає!

Вогняні мовчки лизали високі щогли, займались білі паруси вогнем і тріпав вітер їх одірвані кінці, але не всілі був погасити.

У кюле помітили вогонь. Видно людей, що біжать до озера, видно, як кулаками сваряться чоловіки.

— Швидше веслуй, Даглесе, рятуй життя своє...

Пружні м'язи сина ритмічно й сильно загортають веслами воду й від того човен швидко мчить вперед. А йола горить...

Дерев'яна щогла починає хилитися набік, а разом з нею схиляється бортом до води й йола.

— Залле його водою.

Об кам'яний берег торкнувся човен.

— Ну, тату, прощай!

— Щастя тобі...

Батькові на очі навернулися сльози.

— У ліс повертай зразу, в лісі не знайдуть. Візьми ж рушницю, може збір який....

Не оглядаючись побіг Даглес через каміння в гори, де густа ялина сховала його відразу.

Одірвані вітром вогняні шматки білого парусу падали на неспокійні хвилі, здіймався відразу над ними попелястий клубок диму, а на воді плавав недогорілий, чорний клапоть полотнища.

Щогла зламалася.

Еркі Густавсон стояв на березі. Він бачив по той бік Імандри коло каменя, де залишили Пекку, гурт людей. Бачив Густавсон невеличкого човна, що гнав упоперек Імандри.

— По мене... уб'ють за Пекку...—Ця думка виникла раптово. Виростала тривога й жах в душі Густавсоновій за своє життя.

— Втікати?

Старий, літа вже не ті... далеко не сховаєшся, знайдуть.

Прищурені маленькі очі не могли видірватися від паруса, що його швидко гнало вітром і човен гойдався на хвилях і ніс з собою погрозу, а може й смерть.

Еркі Густавсон сів на камінь. Йому хочеться бути спокійним, щоб мужньо зустрінути все, що будуть творити над ним рибалки і одвертає погляд свій до йоли. Судно почало хилитися набік. Через борт пішла вода і від того дим став густіший. Горіла остання невеличка щогла і вітер не в силі був загасити того вогню. Гасила його вода, бо опускала на дно Імандри затоплена водою йола.

А човен все ближче.

Еркі бачить на ньому старого Кенґалі, Сандера і Лінго, що тримає в руках рушницю і здається цілить в нього.

— Не дамся так... не дамся!—говорить сам до себе Густавсон і шкодує, що віддав рушницю Даглесові. Ой, здалася б вона зараз...

Густавсон біжить від берега в гори, щоб звідти краще було оборонятися камінням.

— Стій... сволоч...—кричить Лінго—стій, стріляти буду.

Та не слухає Еркі Густавсон. Йому б скоріше на оцю кручу, а там хай спробують узяти. Голосно пролунав постріл і Густавсон каменем покотився вниз.

Затримало його каміння. Не підводиться хазяїн з землі. Тремтячими пальцями обмацує він свої груди.

А над ним стоять рибалки.

Три пари очей просто дивилися на нього і невблаганна лють світілася в тих ворожих поглядах.

— Доб'ють... зараз доб'ють—промайнуло в голові Густавсона.

— Чого лежиш? Вставай! Я в повітря вистрілив. Ну?—Густавсон підвівся, став навколяшки, прохає.

— Не везіть туди... Краще тут забийте,—і впав тремтливий і згорблений під ноги рибалкам.

— Ми твою підлу натуру знаємо—сказав старий Кералі—Сандер, підведи його!

Еркі Густавсон підводить голову, мовчки стає й іде до човна.

Останній промінь вогню загасила вода і високу хвилю гнав вітер тепер без перепони.

Плавали на поверхні обгоріли щогли, шматки паруса, окремі дошки борта йолі.

• Сталий Кералі жалкував.

— Жаль йолі... Гарне судно було.

Нічого на це не відповів Густавсон.

— Зв'язати б його, а то ще, чого доброго, з човна кинеться.

— Не бійтеся. Він води боїться. Сідай, Густавсоне, а ти, Лінго, мещи рушницю дай.

Попливали.

Сандер біля паруса, Лінго біля руля, старий Кералі з рушницею проти хазяїна.

На березі чекали на них рибалки. Тут були діти, були жінки, чоловіки.

Дружина Пекки, змочувала чоловікові голову, їй допомагали інші жінки, а діти Пекки плакали.

Ще здаля видно було, як погрожували з берега м'язисті кулаки рибалок, і Густавсон почав тремтіти.

Він не промовив ні слова, тільки очі його широко відкрились і не відривалися вже від юрби, що чекала на нього, що була люта й нестримна.

І коли ніс човна вдарився об берег, закричали рибалки:—

— Давай його сюди! Ми йому покажемо!

— Втопити його в Імандрі.

— Голову каменем, як Пекку...

— Адже ж їхня робота.

— А Даглеса не спіймали?

— Утік Даглес.

— Не втече—сказав Юго до товариша Ейно—зловимо Даглеса? І два юнаки знову ладнали паруса на той бік Імандри.

Кільцем обступили Густавсона рибалки і зщулювся він старий і тремтливий, готовий приймати удари ховав свою голову й від того виростав на його плечах горб. Не одна рука стискувала камінь.

— Ти Пекку забив? Кажи, ти? Сам скажи!

— Бий його...

— І його спалив? І рибу залив гасом, хоч в Імандру все повикидай.

— Та й його разом би з рибою на дно Імандри.

Хтось з рибалок ударив Густавсона і заворушилися всі, розсікали поривчасті рухи рибалок повітря. Кричав Сандер Кеңралі.

— Товариші, зупиніться. Не можна, чуєте?

Не слухали. Збилися всі в купу. Під низом Еркі Густавсон. Тоді Сандер кинувся сам. Сильний і спритний він легко відтягував рибалок.

Старий Кеңралі вистрілив. Постріл зупинив усіх. Цим скористався Сандер.

— Ніхто не сміє його бити. Його судитиме пролетарський суд.

— Жди того суду!

— Таку зануду і без суду можна!

— Он Пекку чуть не забили.

Еркі Густавсон підвівся з землі. Обличчя йому було замазане порохом і всіяне червоними й білими плямами від ударів.

Він дивився на всіх примруженими очима, в яких не було уже жаху, а тільки зненависть... звіряча, нестримна, люта...

— Що? Гадали упаду перед вами навколяшки й просити буду, щоб не били. Ні, хами. Не просив... Не буду просити... Шкодую, що не забили Пекку, а треба було б хоч одного... А його я спалив і рибу зіпсував, і скотину отруїв. Не поживиться ваш колектив на моєму добрі.

— Пусти, Сандер, я йому ще дам і за рибу зіпсовану і за худобу.

Густавсона повели, але ніхто вже його не бив, бо такий наказ був Сандера.

— Мене перехитрити хотіли? Мене, хазяїна? А що? От і маєте. Все ж знищив... все... І не боюся я нікого—ні вас, ні влади... Що мені влада?—Він лаявся брудною лайкою, і говорили жінки, що Густавсон тронувся розуму.

— Не розуму... Грунту під ногами нема, сили нема.

— Хто каже, що сили нема? У мене? У Густавсона є сила. Густавсон не здався вам...

— Іди, йди хазяїне, не зупиняйся,—говорив старий Кеңралі, злегка торкаючись Густавсонових плечей.

Зустріла свого чоловіка, бліда, схвильована Енсо, і коли побачила, що його ведуть рибалки одного, без сина, побитого, запорошеного землею.

немов щось обірвалося всередині, болем зайнялося в грудях серце старе, а в голові тривожна думка про Даглеса.

— Невже його забили?—і закричала Енсо, підбігаючи до юрби.

— Що ви зробили з сином моїм? Де мій Даглес?.. Убивці прокляті!.. Верніть мені сина... Даглеса мого...

— Перестань, дурна! Чого кричиш?.. Даглес утік...

Затихла Енсо. Дивилася в очі своєму чоловікові, бачила в них якийсь дивовижний спокій і від того чомусь робилося страшно старій Енсо.

— Ходім, Енсо, додому. Ти... управилась, як слід?

Енсо хитнула головою, мовчазна й згорблена пішла слідом за чоловіком.

Підвір'я Густавсонове мертве.

Непорушна й холодна лежить на землі отруєна худоба.

Застигла юрба. Широко дивляться людські очі на безжалісну розпачу хазяїв і в очах здивовання швидко перетворюється на бунтівливу й нестримну злість, в дике бажання забити їх, як забивають небезпечного й лютого звіря і потяглися міцно стиснені кулаки до двох старих тіл.

— Смерть їм, гадам!.. Камінням їх!.. Хай помучиться, як мучилась ота худоба.

— Стійте—закричав Сандер—не можна! Я не дозволю вчинити самосуд. Не дам!

Під охорною їх повели обох рибалки до району.

За два дні повернулися з тундри Юго й Ейно. Даглеса не знайшли. Припливали й відпливали дні. Не горить уже ночами білими на верхів'ях гір північне сонце, бо білих ночей уже нема, а дні короткі в туманах, і ночі довгі з дрібними дощами.

З Крижаного океану летять вітри, несуть вони з собою холод і сніги, замітають ними тундру, сковують морозом воду в глибокому озері Імандра.

Забіліли верхів'я гір і стала холодна земля.

Приганяють пастухи череди оленячі з нетрів засніженої тундри, женуть їх до пойми річок, до озер—на убій.

Бачили пастухи Даглеса — оленів своїх шукав, а чи знайшов — не відомо.

З першими снігами Густавсонова черета повернула до кюле.

Не бачив пастух хазяйського сина...

Загинув десь Даглес у тундрі, бо тундра—дика, холодна й німа...

ПЕТРО РАДЧЕНКО

ЗАЛІЗНІ ШОРИ

(Повість з життя старої школи *)

10. ДЕЯКІ ДЕТАЛІ

Машинобудівельний завод, де працював Коваль (Мотьчин батько) переустаткували на військовий. Раніш тихий—тепер він захлинався, безперестану стугонів, день і ніч викидав уповітря хмари диму. Завод відразу перетворив робітників на машини, на паси, на речі. І, навіть, коли нелюдський зойк покаліченого на хвилину заглушав шум машин, котився луною по цехах—люди з флегматичним спокоєм продовжували свою працю. Здавалось, кричала не людина—стугонів шматок металю, затиснутий у лещата варстата покаліченого, як і якусь річ виносили з приміщення цеху, і все заспокоювалось. Чіткіше гудів непереможний шум машин.

Але одного разу невпинне двигіння порушилось. Заколисані однамітним співом безперестанного руху, робітники раптово почули звичайний голос людини.

— За що?

Дехто здригнув, дехто швидко підвів голову, прислухався, дехто пошкся від дотику до розпеченого металю—обтер об одержу руки.

— За що б'єш!?

Цей новий викрик вловило кожне вухо. Як добрий машиніст, серед пайбільшого шуму вловлює найменший перебій своєї машини, так робітники вловили інтонацію болю і страждання у викрику.

У таких випадках машиніст переводить машину на інший хід, а робітники з рішучим виразом на обличчях біжать до свого товариша.

Робітник і майстер стоять один проти одного, мовчки схрестивши люті погляди. Робітники оточують супротивників. Коваль тримає в руці французького ключа. Зрештою майстер роздратовано плює в обличчя Ковалеві і рішуче повертається до робітників.

— Всі на місця...

Проте, останнє слово він, ніби, проковтнув. Ключ зі швидкістю блискавки креслить у повітрі два півкола. З грудей майстра виривається стогін. Коваль страшний. Він, здається, не помічає крові, що забризкала його обличчя, женється за майстром і ще раз б'є його по голові французьким ключем.

Дзвінок телефона примушує підвести чорні кучері, низько схилені над заваленим паперами столом.

*) Див. „Молодняк“ №№ 6, 7, 8 і 9 ц. р.

— Я не розумію... Говоріть ясніше...

Стривожений і різко-крикливий голос Миколи Аркадієвича безсилий порушити спокій важких шаф, величезних картин, м'яких меблів і кучерявої голови манекена, що вже знову безжурно схилилась над паперами.

— На заводі чергове вбивство. Ви, здається, мали рацію дати розпорядження пильніше стежити за робітниками. Здається, останнього часу вони занадто знахабніли. Їхні вимоги щодо збільшення платні й поліпшення умов праці щоразу настирливіші. Адміністрація в небезпеці. Тепер і я розумію чому інженер Корабльов подав заяву про звільнення з заводу. Він отримує надто мізерну платню, щоб продавати своє життя щоденній небезпеці. Не забувайте, Миколо Аркадієвичу, це вже третій випадок нахабного нападу робітників на адміністрацію.

Другий виклик телефоном збентежив кучеряву голову.

— Токарний цех, де трапилось нещастя, припинив працю. Вбивця Коваль утік. Роздратовані поліцаї заарештували кількох робітників. Їх чомусь запідозрили у змові з Ковалем. За кілька хвилин чекайте делегації від робітників. До речі, делегацію можна затримати...

— О дурні, дурні...—лаяла в думці поліцію кучерява голова.—Вони ретельні виконавці наказів, але в них жодного чуття тактики. Невже вони думають арештом кількох робітників забезпечити нормальний стан праці токарного цеху? Вони ніколи не зрозуміють, що, може, від цих робітників, у великій мірі, залежить виконання державного замовлення—набоїв для армії.

Приблизно за кілька хвилин, за цей час Микола Аркадієвич мусів заспокоїлись від попередньої неприємної звістки, кучерява голова улесливо умовляла управителя.

— Ваша надзвичайно чутлива вдача повинна примусити вас зараз же залишити контору. Ще одна невеличка неприємність і ви можете пошкодити собі здоров'я. Вам потрібен спокій. Спокій для нервової людини—над усе. Спокій найкращі ліки від усякого політичного й життєвого розгартію. Залиште вирішати небезпечні справи здоровим людям. Приходьте завтра і ви зайвий раз пересвідчитесь, що я ще ніколи не помилявся. Завтра ви все застанете на своєму звичайному місці. Прибуток заводу не зменшиться ні на одну копійку. До речі, можете радіти, окрім Ковалевбивці майстра, заарештовано ще п'ять робітників—організаторів незадоволення з умов праці на заводі.

— Заарештовано ще п'ятьох,—жахнувся Аронов. Хто ж вони?

— Вам цікаво знати хто вони? Це ж дурниця. Хіба одні прізвища щось скажуть вам? Прізвища робітників, та й вони самі, надто одноманітні, анемічні. Я такої думки—вишикувавши робітників усіх національностей, ви напевне не відрізняли б росіянина Івана Ковалев від німця Петера Біргера. Проте, всі вони однієї думки про майстрів, адміністрацію і власників, і все вони заслуговують на одне наймення—розбійники...

Коли Аронова таким чином було умовлено і він поспішив додому лікувати свої нерви, кучерява голова могла спокійно чекати на делегацію.

Делегація не забарилась. Троє робітників ніяково переступили поріг кабінету і ніяково спинились.

— Сідайте і викладайте ваші вимоги. Кучерява голова вміла поводитись з робітниками, вміла їх відразу заінтригувати, але також вміла і відразу обеззброїти їх несподіваними висновками і запитаннями.

Робітники ніколи не сподівались такої, здавалось, теплої зустрічі. Літній робітник, з очима, наповненими кришталевою рідиною і самоповагою, який тримав себе вільніше за інших, навіть сів на запрошення, хоча решта товаришів продовжували стояти, не знаючи, де подіти свої капкети.

— З цим треба обережніше. Старий вовк. Він хоче почувати себе ваче в своїй господі—подумала кучерява голова і вирішила відразу перейти в наступ.

— Я вас слухаю...

— Наші вимоги прості. Ласкаво просимо адміністрацію дати пояснення, чому поліція заарештувала п'ятьох, зовсім невинних, робітників. За те що Коваль утік—ми не можемо відповідати. Він діяв сам. У нього з майстром були свої рахунки.

— Невинних кажете...

— Ми в цьому вбачаємо несправедливість. Напевне адміністрація гаразд не розібрала в чому справа, погарячилась.

— Далі.

— А далі—кришталева рідина розплилась і на мить показала неспокійні чоловічки очей,—ми тихо й мирно розходимося по хатах і чекаємо, доки заарештовані товариші зможуть стати до праці разом з нами.

Літній робітник чомусь посміхнувся, хоча всі похмуро дивились на нього. Мабуть він тішив себе тим, що сьогодні так блискучо справився з важким завданням дипломата, а головне—його зворушила тепла зустріч.

— Ми, здається, доходимо з вами згоди. Я певний, що ви зараз же дасте розпорядження звільнити наших товаришів.

— Звичайно, звичайно. Ми не будемо їх тримати. І час такий. Держава потребує робітників, армії потрібні набої, гармати, рушниці—зрозуміло....

Кучерява голова простягла руку до рурки телефона.

— Альо... Добродію Корабльов... Негайно пришліть до контори двох, трьох поліцаїв, мені треба з ними порозумітись. Ви ж знаєте, у мене делегація від робітників... А, як майстер? Погано, важко поранено.

Кучерява голова поклати рурку й кілька хвилин мовчки гралась олівцем.

Увійшло троє поліцаїв. Один з них, напевне старший, приклав руку до скроні.

— Хвилинку чекання і хвилинку уваги.—Олівець швидко забігав по папері.—Цього листа віднесете до «воєнного присутствія».

Поліцай ще стараніше підніс руку до скроні.

— Тепер одне-два запитання до товаришів делегатів і справу з арештом неповинних робітників буде з'ясовано... Ви, здається, усі троє підлягаєте мобілізації?

Літній робітник раптово підвівся зі стільця. Замість кришталевої рідини в очах розлилася каламуть переляку...

— Ні, я якраз мобілізації не підлягаю...

— То нічого. Охочими до армії приймають кожного, не вважаючи на роки...

— Для чого тут розмова про армію?

Кучерява голова не спускала очей з робітників, особливо їй подобались двоє молодших. Вони вже не м'яли руками кашкети, а застигли. Проте, ці монументи, зодягнені в брудну одіж, викликали отрах. Кожна складка одіжі, кожна зморшка на обличчі, наелектризована зненавистю, гнівом, помстою. Ще хвилина напруження і, здається, станеться страшний вибух.

Кучерява голова ніяково переводить очі на поліцаїв і продовжує свою думку звертаючись до робітників.

— Я думаю ви не відмовитесь послужити цареві й вітчизні... Зараз вас трьох відправляють до полку. Про своїх товаришів не турбуйтеся, я зроблю все можливе, щоб довести їхню невинність.

**

Коваль, скориставшись з замішання адміністрації на заводі, вислизнув з-під рук поліції. Перші два дні переховувався у знайомих, а зрештою на все махнув рукою.

— Однаково карі не минути й Сайдуже, де зловлять—на вулиці чи дома.

Звістку про смерть майстра в лікарні Коваль зустрів спокійно й здавалося з полегкістю зідхнув, наче скинув з плечей важкий і непотрібний тягар, що нестерпучо муляв спину й плечі.

Тої ночі його заарештували. Він не пручався, жодним рухом тіла не виявив протесту.

Коваль почав працювати ще з пелюшок—так часто казав сам, будучи на підпитку. Спочатку допомагав у роботі батькові (батько працював у слюсарні свого брата), а після його смерті цілком перейшов у власність дядька, разом з деяким струментом. Чадна кімната, чорні стіни, чорна й вогка підлога і сам завжди чорний, в брудній одіжі (її прали лише перед великими святами), з синцями на обличчі від бійок—він ізвик дивитись на околишній світ і речі крізь задимлені вікна майстерні. Навіть коли у вільний від праці час, святами, на якусь годину виходив на вулицю—соромився світла сонця, жахався крикливого, святкового гамору дівчор, сміху і говору людей. І вже, коли парубком Коваль прийшов на великий завод—до чорного поребаного обличчя, до брудної одіжі приєдналась похмура мовчазність і черствий з підозрою погляд, завжди примружених очей. Здавалось цих очей стереглися всі: товариші на заводі цурались його знайомства, на вулиці люди перші давали йому дорогу, адміністрація без причини звільняла його з роботи. Проте, Коваль сам не любив довго за-

лишатися на одному місці. З заводу на завод його гнала зненависть до людей, особливо тих людей, які його наймали, призначали платню, і кожної хвилини, за єдине слово протесту, викидали на вулицю, як якусь непотрібну річ. Він тремтів, коли близько підходив до цих людей і ледве стримував своє бажання роздерти на шматки чиєсь випещене тіло. Не диво, що Коваль все частіше й частіше шукав задоволення в горілці.

**

Після кількох тижнів безробіття Коваль прийшов найматись до коптори заводу. Поволі втиснув своє тіло в двері і мовчки підійшов до першого столу. Він вже не мав жодної надії стати десь до роботи, це була остання спроба і останній намір присилувати себе ще раз глянути на ненависних людей. На його постаті мимоволі зупинилось кілька пар зацікавлених очей.

Майстер Полікарп Іванович Хвацько, підкрутивши чепурного вуса, відморгнув Миколі Аркадієвичу.

Микола Аркадієвич неохоче відірвав очі від шігтів, він саме старанно робив манікюр.

Навіть кучерява голова, що взагалі скептично відгукувалась на всі новини, і ще з більшим недовірам зустрічала нових осіб у себе в комторі, і та зиркнула на Ковалю.

Новий робітник сподобався всім. Кольорова косоворотка, що не могла приховати гру набубнявілих м'язів, трохи зігнута, але широка в плечах спина і воляча шия надавали ковалевій постаті привабливості і поваги. Особливо сподобався майстрові понурий погляд очей, що, здавалось, уміли відрізнати, де сидить хазяїн, а де звичайна людина, і відповідно цьому показували, як слимак ріжки, то зненависть то байдужість.

— А, коли вимуштрувати ці очі—вони зможуть, де треба, стежити за робітниками,—пошепки зауважив Полікарп Іванович.

— Надзвичайний екземпляр людської подобі,—погодилась кучерява голова.—Спробуйте вимуштрувати, грошей ми не пожаліємо.

Другого дня Коваль став до роботи, одержавши відразу чималий аванс. Перші тижні він працював ретельно і може вже надміру захоплювався роботою. Майстер визначив це, як шанобу перед хазяїном за високу платню за, порівнюючи, легку роботу.

— Я не помилився,—думав Полікарп Іванович—з нього вийде чудовий шпик. Зрештою він непоганий робітник... Але все залежить від грошей. Хто їх не любить?

Відтоді робітники помітили, що майстер розмовляє з Ковалем і звертається до нього на диво запобігливо. А іноді, проходячи повз нього, покладає на плече широку й важку долоню.

— Працюємо, Іване?—покаже Ковалеві негарний блиск зубів, постоїть біля нього, запалить цигарку—ну працюю...—І посуне далі, понесе між робітників посмішку задоволення.

Ковалеві нудило від таких розмов. Кілька разів він хотів гостро й раз назажди відповісти майстрові, проте змовчував, не вбачаючи в них жод-

ного лихого наміру. Адже хто заборонить майстрові милуватися робітником, коли той добре працює?

Одного разу, після того як майстер довше, ніж коли, простояв біля нього, сусіда по роботі, ніби, знехотя сказав Ковалеві:

— Скоро майстром будеш, а мо підскаочиш вище. Тоді отак, як і Полікарп Іванович, походитимеш. Заздрю тобі. Сам би волів бути на твоєму місці, але нема довір'я.

Коваль неймовірно подивився на сусіда. Його облекли ці слова, проказані звичайним тоном.

— Невже мене підкупили?

Тепер і аванс, і велика заробітня плата, і залицяння Полікарпа Івановича, і довір'я адміністрації—все вишикувалось стрункою лавою перед ним і все, випнувши гострі багнети ганьби, посунуло на нього.

«Мої товариші вважають мене за шпика, за запроданця»? Саме повз нього пропливла постать Полікарпа Івановича. В Ковалевих руках опинився шматок заліза. Коваль, ніби не брав його, а хтось чужий і глузливий всунув до рук. Коваль до болю в сугавах затис залізо в руці, але почувавши, що його хтось міцно схопив за руку, злякано випустив залізо на підлогу. На брязкіт поспішно обернулось кілька голів. Коваль стояв блідий.

— Я шпик, я—шпик?..—допитувався Коваль у Степана (це він вибив з Ковалевих рук залізо).—Хто б міг подумати? Який я дурень. Але я пригадаю йому все. Я колись побалакаю з ним наодинці. Нехай радіє, собака, де його останні дні.

Поруч Ковалю Степан видавався маленьким хлопчиком. Він не встигав попадати в ногу, мусів підбігати й щоразу стримувати його за рукав піджака. А Коваль скаржився темряві, глухо рубав слова, цвіркав під ноги слиною. І слова теж видавались великими, важкими, і коли Степан обережно вставляв у розмову своє слово, воно скорше нагадувало камариний писк, або легко розпліскувалось під вагою Ковалєвого голосу.

Після такої події Степан вирішив стежити за Ковалем. Вже кілька разів попереджав його намір вдарити Полікарпа Івановича ззаду (для зустрічі з майстром Коваль завжди тримав біля себе шматки заліза) і часто з'являвся там, де обое могли здібатись на одинці. Проте, важко було застерегти впертого Ковалю. Видимо образа для нього мала певні межі і той, хто зважувався переступити цю межу, мусів неминуче загинути.

— Ти даремно мене застерігаєш,—сказав Коваль Степанові,—коли я заб'ю його на твоїх очах, тебе заарештують разом зі мною. Майстер давно помітив твоє панькання зі мною і напевне Аронов вже має тебе на увазі.

Коваль не помилився. Полікарп Іванович не тільки помітив зміну Ковалєвого ставлення до нього, а й дружні стосунки між Ковалем й Степаном. У конторі він довго сперечався з Ароновим і вийшов звідти незадоволений.

— Ну, що я можу зробити з ним?—Все одно з нього нічого не вийде і ми даремно витрачаємось. На таке зауваження Аронов неохоче нагадав майстрові його обов'язки і ехидно запитав—може він просто злякався зви-

чайного робітника? І тільки тепер Полікарп Іванович, яскраво зрозумів усю небезпеку гри з чуттям зовсім незнайомої йому людини. Хто зна якої вона думки про свою майбутню роллю—шпика? То нічого, що йому подобались Ковалеві очі, які він зухвало погодився вимуштрувати служити на користь Аронову.

З контори Полікарп Іванович рішуче попрямував до цеху, з думкою сьогодні ж перебалакати з Ковалем і сьогодні ж нагадати цьому дурневі, хто він справді є і за що йому адміністрація платить чималі гроші.

На щастя Коваль працював біля варстата сам. Сусіди Степана десь не було. Саме слушний момент.

— Працюємо, Іване?—пересиливши призи́рство, проказав він своє звичайне привітання, але зараз же заговорив серйозно.

— У мене до тебе справа. І щоб відразу зацікавити Ковалья, пошепки спорі́стив.—Тобі вирішили збільшити платню, тільки з такою умовою...

Коваль навіть не обернувся, проте Полікарп Іванович вже не звертав уваги на таку обурливу неповагу. Він раптово помітив як Ковалева рука поволі лягла на французького ключа і заклала.

До них біг Степан. Поява нової людини, особливо Степана, ще більше збентежила Полікарпа Івановича.

— Це не інакше, як змова.

Майстер мимоволі подався назад і осатаніло вдарив Ковалья в груди. Потім, коли вже біг по цехові з закривавленою головою і впав біля дверей—зашепотів сам собі:

— Ти ж шпик... Це ж не я... Це ж не я, а ти мусів переказати Аронову, що Степан непевний робітник, що за ним треба слідкувати...

11. ЛИСТІВКИ

Єдина думка—не спізнитись, а все інше він зможе зробити, навіть повинен зробити. Коли спіймають і цього не злякається. Тоді мовчатиме, як батько, як уміють мовчати всі ті, що вчора сиділи в Йосипа, як Наталя з привабливими ямками на щоках.

Біля заводу безлюдно. Перелізти тин легко, але перелазити треба обережно й спочатку уважно обдивитись навколо. Сьогодні від обережності залежить успіх самої справи.

Вчорашній казан Мотька знайшов швидко. Знову обдивився, прислухався. Та хіба хто має такі очі, щоб крізь густу темряву ночі розглядіти нечутну й легку тінь людини? В казані швидко намацав руками пакунк. Все на місці. Значить, ще ніхто не навідувався до казана, значить він не запізнився. Мотька взяв більшу половину листівок. Останні зав'язав у мішечок і поклав на місце.—Для одного разу всіх листівок забагато,—подумав Мотька.—Вони ще здадуться для Йосипа надалі. Кожуха залишив у казані, він був завеликий і заважав.

Листівки є, є й бажання, тепер лишилось пробратись у цехи—найважча й найвідповідальніша робота.

Велике приміщення, з такими ж великими вікнами-ґратами. Мотька перебігає відкрите місце й ховається біля стіни будинку.

Найтяжче пробратися всередину приміщення. Знайти двері...— промайнула думка. Але який дурень залишить їх відчиненими. Може де відчинена хвірточка або хто забув заціпнути вікно? Грати для Мотьки—дурниця. Вони не допустять всередину дорослу людину, а його тіло в'юнке в щілину пролізе. Мабуть власники, будуючи завод, ніколи не припускали думки, що якомусь хлопцеві, вночі, з листівками за пазухою, доведеться лазити крізь грати в приміщення цеху.

Мотька вже дійшов до кінця великої будівлі, обмацуючи кожне вікно, і зрештою зісно сплюнув, засунув глибоко в кешені руки й ще глибше втягнув голову в плечі.

Саме розгулявся вітер, крижаними пальцями шарудів одежою і легко добирався до тіла. Сніг сліпив очі, забивав вуха, дрібним піском сипався за комір, холодив шию, спину.

Далі йти нікуди. За будинком починалось подвір'я. Обійти ще раз будинок, уважніше обдивитися вікна—забере багато часу, до того небезпечно весь час переходити з місця на місце. Може хтось помітити. Мотька кілька секунд придивляється до довгого ряду темних вікон і раптом підбігає до крайнього вікна, натискає плечем на скло. Скло з дзенькотом розсипається десь всередині приміщення й на мить лякає Мотьку, примушує його стиснути уста, скандзюбитись. Вітер дужчає. Він нікому не дасть почути брязкоту розбитого скла. Він—єдиний свідок. Він швидко влазить у розбиту шибку й довго, зацікавлено перебирає металеві нитки невидимого для Мотьки дзвінкого й мельодійного струменту.

У приміщенні тепло й тіло приємно лоскоче тепло. Пахне нафтою.

Тепер Мотька нічого не чує, навіть не прислухається. Він знає одне—йому обов'язково треба розкидати листівки. Покласти їх назад у казан, або повернутися з ними додому не зможе, краще втече світ-за-очі від ссрєму. Тоді він нікчемний боягуз, тоді ніколи вже не бачитиме Наталі, Йєсита, своїх товаришів.

— Листівки неодмінно треба розкидати в цьому цеху. Завтра придуть на роботу робітники й дивуються. Потім вони читають листівки, в них виростає обурення, гнів. Про листівки дізнається адміністрація. Вона лякається, викликає поліцію, шукає злочинця. Але злочинця ніколи не знайдуть. Він невловимий. Він кара, помста для них.

— Машини... — придивляється Мотька й тре заляклі руки.

Мотька помалу посувається наперед. Перед ним виростають велетенські колеса, простягаються довгі пальці—поршні. Іноді виринає чудернацька сітка блискучих рурок, а то ненароком блиснуть скляні очі мономерів, і чорна потворна купа тулубу машини, здається, посувається назустріч похапливих кроків.

І коли Мотька поспішно клав листівки, встромляв їх в якісь щілини, кидав між колеса, і ненароком торкався рукою холодного металю машини—починала помалу двигітати велетенська маса машин.

Дзвінке шарудіння котилося вперед глухим відгомонам, билосся під стелею й металевим дощем різноманітних звуків сипалось на підлогу, на

машини, на Мотьку, ворушило його одержу, чуприну й гоїдало навислі над головою стьожки довгих пасів.

Мотька ступає обережно — не зачепитися б об щось і не впасти, не наробити б гамору. Коли впаде, йому ввижається, на нього обвалиться вага металю, загуде, застогне, розчавить. І Мотька несамохіть дрібно тремтить, поширеними чоловічками очей, наче довгими велетенськими руками, спиняє вагу машин, підтримує рівновагу мовчазних чорних, але живих велетнів. Лякали Мотьку не темрява, не острах бути зараз спійманим, а живе, тепле дихання машин, чудернацькі звуки, перегукування голосів, гулкий і нестримний рух заліза й кричі.

Знесилений Мотька спіткнувся. Кілька листівок впали на підлогу, але він уже не мав сили підняти їх. Острах гнав до вікна, згиналися коліна, руки помацки ловили опору для підтримки рівноваги, а до розбитої шибки так безкінечно далеко...

Мотька вже стоїть біля стіни будівлі. Вітер не вгаває, вихрить снігом, холодить руки, обличчя, все тіло.

За пазухою ще чимало листівок. Кинути б їх тут і скорше тікати з цього місця, добратися до казана, вгорнутися в кожуха, зігріти своїм диханням тіло й заснути, заховавшись від світу.

Але знову надходить дивне почуття, дорікає Мотькові, називає його боягузом, нікчемним створінням. Мотька схоплюється, шукає очима другого приміщення й біжить назустріч вітрові.

Нарешті, залишилося кілька листівок. Він просовує їх у щілини дверей якогось житлового будинку, де на другому поверсі ще освітлені вікна.

Дома Мотьку зустріли стривожені його відсутністю Йосип і Наталя. Перше питання: «Де ти був», було й останнім.

Мотька не чув Йосипових слів, навіть не роздивився, хто перед ним стоїть. Єдине бажання — стулити вії і десь покласти голову, привело його до квартири Йосипа.

Тіло дрібно тремтіло, у вухах не вгавав протяжний свист вітру, ноги ослабли, ледве пересували обважніле тіло. Мотька хотів ступити до постелі, але важким лантухом гепнувся на підлогу, тулячи гаряче обличчя до холодних дощок підлоги.

12. „ЧОРТОВИННЯ“

Йосип прокинувся раніше, ніж звичайно. Кілька хвилин лежав нерухомо, підклавши під голову руки й здається ні про що не думав. Але, коли людина лежить нерухомо, коли відпочивають усі м'язи тіла, обов'язково починає працювати — невсипущий вартовий людини — мозок. Він ніколи не знає спокою й дивно невтомний пробуджує свого побратима Йосипа серед ночі докінчити розпочату справу.

Йосип незадоволено хмурить чоло, зручніше вкладає своє ще сонне тіло, але думку важко обдурити. Вона точна й старано виконує свої обов'язки. Іноді вона просто ненависна й дивно побудовою голосу, кристосованого тільки непокоїти й наказувати, нагадує фельдфебеля.

В таких випадках голос думки неприємний, скрипучий:

«Ви спокійно спите, шановний побратиме, а чому вчора не прийшов Головатий? Адже ви йому доручили відповідальну справу, а він навіть не потурбувався сповістити вас, чи виконав її, чи ні. Бачите, йому важко було зайвий раз рити дверима й заспокоїти не тільки вас одного, а й цілий комітет. Ну, що ви скажете на це? Не обізвете ви після цього вашого товариша ідіотом? Га? В такому разі досить спати! Зараз же натягуйте ваші штани й біжіть, шукайте Головатого, рятуйте вашу загальну справу! Може ще не все загинуло. Може ви ще встигнете чимсь допомогти. Тільки скорше!.. Може кожна загаяна хвилина коштуватиме життя кількох товаришів»...

— І справді, що це значить? Де Головатий? Він же мав закінчити свою справу ще вчора,—схопився Йосип.

Головатий мав звичку завжди приходити до Йосипа, після виконання дорученої справи, обережно сідати на стілець (він усе робив обережно) і посміхатись, по черзі зазираючи кожному ввічі. В такі хвилини на нього неприємно було дивитись. Його велика голова, здавалось, була спеціально створена тільки для ухмилки, але ухмилки відвортної. Хоч яким відвортним видавався Головатий, проте ця потворність не раз рятувала Головатого й товаришів від провалу. Одного разу Головатого спіймали на вулиці з забороненими книжками. А другого дня, коли всі товариші думали, що їм дуже довго не бачити Головатого, він раптово з'явився.

— Ти втік чи що?

— Ні, випустили.

— Брешеш!.. — Ще ніколи й нікого жандарі не гладили по голівці.

— Я тільки один раз посміхнувся,—винувано відповів Головатий. — Мені повірили, що книжки знайшов на вулиці, правда, я їх на щастя впустив у калюжу й забруднив пакунок.

Крім цієї оригінальної обдарованости, Головатий мав одну погану звичку: сотнями різних чудернацьких перешкод, пересипати свої звичайні пригоди конспіраторської практики.

Ніколи ще не було такого випадку, щоб Головатий тільки виконав свою справу й на цьому обмежився. Перешкоди завжди повинні йти в парі з виконанням будь-якої справи. Від перешкод справа цікавішає, як від соли смачнішає страва.

Хіба можуть цікавити жокея звичайні кінні перебіги, коли він, заплюювши очі, наперед уявляє наслідки й ціну своєї перемоги. У нього тільки єдине бажання самому перетяти стрічку першенства. Це ж гра з відкритими очима. А от гра з перешкодами — інша справа. Постав кілька бар'єрів, вирий кілька рівчаків і пускай коня. Тут перемагає розум, уміння, довга вперта тренівка, а свідомість скрутити собі карк на кожному небережнім кроці примушують братися до такої справи людей сміливих і щоразу з більшим інтересом. Така справа ніколи не набридне, вона щоразу набирає нових форм і відтінків.

Чи дійсно в Головатого бували пригоди з перешкодами, того ніхто не знав, а що він сам ставив на своєму шляху бар'єри, виривав рівчаки—

знали всі. Мабуть один з таких бар'єрів Головатий поставив учора і промазав гру.

Йосип не помилився. Дужий гуркіт у двері красномовно відповів на його думки.

— Це Головатий.—Кому ж іншому приходить до нього в такий ранній час.

Йосип поспішно натягував штани. Постукано вдруге, вже нетерпляче й з надлюдською силою. Коли б Йосип не поспішив відімкнути двері, вони б застіли з петель. Головатий, не помітивши Йосипа, вкотився в двері, пролетів кухню й не спиняючись швидкості попрямував назад.

— Куди? — спинив його за рукав Йосип.

Головатий присів від здивовання.

— Це ти!.. Йосип!.. Ти ще живий? Тебе ще не забрали оті горлохвата, чорносотенці, вбивці, ота мерзота, наволоч, кровопивці, шахраї!.. Ні, не забрали!?. Значить радіє, ти ще можеш співати, говорити, сміятись, вільно дихати, ходити...

Головатий говорив швидко, іноді захлинався, ковтав кінці речень. Белькотіння продовжувалось ще кілька хвилин і мало приблизно такий же зміст.

Йосип серйозно вдивлявся в обличчя Головатого, намагаючись відшукати на ньому ознаки якоїсь чудернацької хвороби, яка могла з надзвичайною хуткістю витрусити з голови такої дужої людини весь сорокалітній багаж—розум.

Дальші слова Головатого цілком обеззброїли Йосипа.

— Пропали!..—прохрипів він.

— Так і єсть..—нарешті зрозумів Йосип.—Головатий поставив бар'єра, але не міг перескочити. Інакше кажучи, звернув собі карка.

— Що ти наробиш?

— В тім то й річ, що я і сам нічого не знаю... Може хтось наробиш, це вірніше, розумієш?..

Головатий для чогось показав Йосипові на стільця, той покійно сів.

Головатий таки збожеволів. Йосип колись бачив божевільного й порівнюючи його обличчя до обличчя Головатого з запаленими смолоскипами замість очей—знайшов разючу схожість. Перед Йосипом метушилось довгасте обличчя, зблідле до жовтизни, зморшки на чолі справляли враження припливу й відпливу хвиль, а набряклі жили на скронях нагадували маленьких живих істот під шкірою, що важко засапавшись дихали, здійснюючи й опускаючи свої синяві животи.

— Дай цигарку!..—кинув Головатий.

— Сірника!..

— Може води?—запропонував Йосип, з огидою подаючи йому сірники.

— Ідіот!..—нарешті прохрипів Йосип безсилий щось зрозуміти.

—Еге ж пропали...—знякотив Головатий.

Видимо слово «ідіот» гаразд вплинуло на свідомість Головатого. Радч.
мова попливла тихо, посмішка виходила винуватою.

Виявилось, хтось довідався про схованку, забрав більшу половину листівок, але на диво залишив усю зброю й всі патрони. Головатий прийшов за листівками й навіть ще не розв'язуючи жодного пакунка, тільки обмахавши руками, занепокоївся. Пакунки хтось розв'язував, розглядав револьвери, а один револьвер загорнуто в ганчірку інакше. Патрони також не оминувати уваги цікавого й оригінального злодія листівок. Один з патронів випав з мішечка. Головатий знайшов його біля пакунків. Патрони те цілі, принаймні, коли гадати, що Головатий міг точно визначити вагу долоні.

— Тепер цікаве запитання. Для чого звичайно злодієві, коли вже він потрапив до нашої схованки, брати зовсім непотрібні йому листівки й залишити всю зброю? Тут щось не так. Це не звичайний злодій, це мабуть шпик. Він простежить — чия це зброя, а тоді спокійно накриє нас мокрим рядном.

Але це не все. Історія з листівками надзвичайна. Головатий не знав долі більшості листівок, їх викрадено штук шістдесят, а от кілька листівок знайшлося і як знайшлося... — Коли б не сам бачив, не повірив би. Це казка. Приблизно трапилось таке: служниця Аронова знайшла в коритарі біля самісіньких дверей кілька листівок і не знаючи що з ними робити, віднесла їх до дружини Аронова. Згодом до спочивальні збіглася вся адміністрація, — саме у Аронова тривала нарада. Хазяйка репетувала, як навіжена, наче її хто підсмикував на вогні. Переляканий Аронов вискочив у кімнату й побачив, що бариня міцно тримала в руках листівку. Тієї ж хвилини Аронов дав знати поліції про листівки. Служниця з переляку втікла, й Головатий ледве нагнав її на вулиці. Вона здається збожеволіла, — кого зустріне — всім розказує цю історію. Потім її заарештували...

Зброю й листівки Головатий встиг перенести на інше місце. Стежив він до пізньої ночі за поліцаями на заводі. Здається кілька їх залишилось на квартирі в Аронова.

— Напевне сьогодні на заводі щось трапиться, а оце стукаючи до тебе, я гадав, що нікого не застану, думав і наших почали заарештовувати.

— Ну, що... що його робити?.. — винувато запитав Головатий. Він уже давно заспокоївся й прибрав свого звичайного вигляду й голосу.

— Ти бачиш, я тут не причому. Я зовсім не винуватий.

Історія з листівками надзвичайно зацікавила Йосипа. Він також не міг нічого відповісти, бо знав менше, ніж Головатий. Виказати схованку свої не могли. Про неї знали лише кілька товаришів. А вчинити глупство — підкинути кілька листівок управителеві заводу — Аронову, коли їй треба було широко розповсюдити між робітниками — міг якийсь ідіот і зрадник, коли це свій. Це скорше провокація якогось спритного шпика.

— Це чортівиння!.. — заміряно проказав Головатий і раптово підвів голову, прислухаючись. — Гудок... — чомусь здригнув він і повернувся до Йосипа. — Треба збиратись... А як там, на заводі?

Одягнувшись, Йосип підійшов до печі де спав Мотька. Цієї ночі він завдав йому чимало клопоту своїми несподіваними викриками й жахами, а це видимо заспокоївся й міцно спав. Йосип приклав до його чола руку й похитав головою. Мотьчина голова палала й досі.

О сьомій годині мала прийти Наталя доглянути Мотьку і Йосип, що хотів погасити лампу, тільки зменшив огонь.

— Коли б що не затримало її.

— Кого це? — стривожився Головатий.

— Наталю.

— Ага—охоче погодився Головатий і перший відчинив двері, нахиливши голову, наче хотів затримати стрімку течію морозного повітря.

13. ВИКЛИК

Ще не доходячи до заводу об'єс помітили незвичайний рух. Біля сторожки мигтіло світло лампи, хоч над ворітьми горіла електрика й простяглася довга черга робітників.

— Щоб це могло бути? — подумали об'єс і прискорили ходу.

— Напевне крадіжка проклямацій зробила своє діло.

— Діждались!.. — почув Йосип здержливу, але виразно підкреслену окраплену зістю, репліку робітника.

— Скоро в мізку шукатимуть... А мо, де в іншому місці... Проклямації знайшли, га... У нас усюди проклямації. На мозолях, на голові, на спині—всюди читати можна... А вони шукають... — старий робітник в короткій ватяній куфайці, мабуть перелицьований з жіночої ксфти, енергійно сплюнув набік і вдарив себе по полатаному задку. — Ось! Я б з задоволенням спустив би штани, коли б хазяїн згодився прочитати історію мого життя, писану на його власному заводі...

Робітник, що стояв поруч його, зібрав на вустах саркастичну посмішку й пустив дим цигарки вбік сусіди.

— Он нехай Мойсей Карпович прочитають. Вони ж тепер права хазяйська рука, доскочили, благодарити господа.

І дим цигарки знову тоненькою струминою поплив у повітря й обгорнув широке лице Мойсея Карповича, заросле щетиною рудого волосся, не залишивши жодного відкритого місця — окрім носа й невеличкої частини чола.

Поруч весело зареготали й полізли дивитись на Мойсея Карповича, хоч бачили його майже щодня. Але зараз кожному цікаво було зайвий раз зазирнути йому в очі й послухати, що він скаже.

— Яка там права рука... Велика честь для собаки. Хазяйський халуй!.. — кинули позаду.

Мойсей Карпович здригнув, швидко озирнувся назад, але затиснутий з усіх боків робітниками, залишився на місці, обвівши навколо розлютованими очима.

— І його обшукуватимуть? — запитав хтось.

— А як же... А може в нього якраз і проклямації знайдуть. Самі етакі й підкидають.

Заразливий сміх хвилиною перекочувався від одного робітника до іншого й гурт біля Моїсея Карповича чимраз зростав.

Йосип здивувався тому зухвальству й злості, з якими робітники зустріли звістку про обшук, і з якими вони шпигали Моїсея Карповича, якого раніш ніколи не посміли б зачіпати, навіть боялись сказати слово. Моїсей Карпович був один з тих робітників, що непомітно з'являється на кожному заводі, а потім також непомітно стають потрібними й надійними людьми адміністрації, відобраючи ролю шпика, лизуна. Здається, він, на деякий час, поки підшукують майстра, мав заступити місце покійного Полікарпа Івановича.

Йосип почав обережно розпитувати про причини обшуку. Толком ніхто не знав. Одні казали, що на заводі знайшли багато проклямацій. Інші тільки низували плечима.

В цей час до Йосипа й Головатого підійшов Степан, високий парубок з широкими плечима, що переходили в руки під кутом 90°. Він мав погану звичку без усякої причини низувати плечима, а коли розмовляв або сердився, плечі в нього починали витанцьовувати дивовижні танки, міняючи темп в залежності від настрою. Крім цієї звички, Степан мав ще одну особливість—дивитися на людей трохи схиливши на лівий бік голову, причому права частина обличчя вирівнювалась, розглажувалась, а на лівій в той же час, збирались зморшки здивовання, радості, сміху, серйозності, незадоволення, смутку... Здавалось тільки одна половина обличчя виказувала в нього всі людські почуття в той час, коли друга залишалась до всього холодною й байдужою.

Часто товариші плутали Степанів настрій: сміялися, коли він був незадоволений і навпаки, несподівано ставали серйозними, коли він був веселий.

Йосип і Степан разом кивнули один одному й відійшли набік.

— Обшук?—запитав Степан, надмірно витанцьовуючи плечима.

— Проклямації знайшли.

— Ага... Да... Дивно... Головатий постарався чи що?

— Ні, здається Головатий ні в чому не повинний. Вийшло так, що він сам не знає, хто підкинув наші ж власні проклямації.

Степан мить дивився на Йосипа примруженими очима й наче когось жаліючи похитав головою.

— Так винуватця й не знайшли?

— Де його там шукати?

— Ну, тоді знайдуть!—права половина Степанового обличчя раптово заискрилась гнівом, за хвилину винувато зібрала біля ока букет зморшок.

Він поліз у кешеню полатаного кожуха й витяг учетверо складений папірець.

— Бачив?

— Зараз же викидай! — збентежено прошепотів Йосип, — влаштуюсь ми...

Степан скривив уста в якусь дивно-блаженну ухмілку, яку можна інколи бачити на іконах, і то на висмоктаних вустах тих святих, що раювання за ними цілком забезпечено. Він видимо змовчав якусь цікаву думку й з тою ж ухмілкою попрямував до Моісея Карповича.

Йосип ще не знав Степанового наміру, але несподівано догадка неспокійно забила у думці. Він поспішив слідом за ним.

Черга біля воріт не зменшувалась. Приходили нові робітники й разом з їхньою появою виростало ще дужче обурення, гомін і стримана лайка. Біля сторожки колесом випинались прикрашені червоними шнурками груди двох поліцаїв. Кілька поліцаїв з'явилося і серед робітників на вулиці. Спочатку вони стояли осторонь, а в міру зростання шуму підходили ближче, пильно стежучи за кожним рухом робітників. Один робітник, якому вже надокучило стовбичити без діла, витяг сніданок. До нього зараз же підскочив поліцай.

— Заховай!... — похмуро кивнув він на пакунок.

— Та це ж, серце моє, хліб, святий хліб...

— Не помагається, сказано тобі... А може ти разом з хлібом проклямацію з'їси, хто зна...

Навіть не дозволяли палити, мотивуючи тим самим.

— Спалиш проклямацію, а я одвічай.

Тепер, коли вже надійшла надійна допомога, кожного робітника старанно обшукували. Більш підозрілим особам пропонували роззуватися, зазирали всередину чобіт, колушали підметки, навіть витрушували з онучі.

Покищо не знайшли нічого.

— Що в кого було, давно повикидали... — посміхались робітники.

— Хіба так обшукують.

— Та який дурень носитиме з собою проклямації.

— Даремно час гаять.

Раптовий крик гудка — сьогодні чомусь такий галасливий і протяжний, примусив усіх здригнутися. Робітники лавою посунули до воріт.

— Чого ще дивитись!... Лізь на пролом!...

— Заради якоїсь примхи спізнятися на роботу, а тоді контора вираховуватиме полтинники...

— Це навмисне зробили... Нема ніяких проклямацій... Самі вигадали...

— Хто винен, а ти одвічай своїм горбом...

— Пусті!... — гукали передні.

— Лізь наперед!... — вигукували задні лави робітників.

Вартовий і двоє поліцаїв загородили прохід у хвіртці.

— Осаді січас же... Не балуйся...

Один з поліцаїв, не хапаючись, витяг шаблю й спокійно покрутив перед очима розлютованих робітників. Він, здається, давно вже збирався показати неслухняним дітям гарну дяцьку й тепер радісно розглядав її разом з ними.

На якусь хвилину до червоного кольору напружились обличчя, потім хтось важко відхнув. Відхнули з полегшенням і решта робітників.

У хвіртку визирало довгасте занепокоєне обличчя управителя Аронова.
— Не турбуйтеся, панове, ми мусимо всіх обшукати. Це не наша примка, а наказ пана пристава... Звичайно, панове, хто невинний, то того нікколи не займемо, борсьн бже: ми шукаємо тільки винуватих.

«Панове» Аронов, промовляв завжди, коли не почував за собою сили або, коли своїм довгим носом донюхувався небезпеки. На цей раз він також не зрадив своїй звичці й промовляв «панове», яко мога тепліше, ласавіше.

— Добре, шукайте!.. — робітники з якоюсь відвертою рішучістю самі вивертали кешені, розстібали кожухи, показували оголені груди.

Саме надходила черга Моїсея Карповича.

— Цього пропустіть так, — звернувся Аронов до поліцаїв, — це найкращий робітник заводу, ми йому довіряємо у всьому.

— Всіх, так усіх!.. — рішуче й погрозово загомоніли робітники.

— Обшукайте і його... — кілька рук потягнули Моїсея Карповича назад за фалди куртки, бо він уже встиг проскочити у ворота.

Впійманий Моїсей Карпович розгублено подивився на робітників своїми сірими, на цей раз надзвичайно доброзичливими очима й, посміхнувшись, покірно знизав плечима, мовляв: «що ж, я також разом з вами, я такий же робітник, як і ви всі і винятків не може бути».

— Натє... — він навіть сам підвів догори руки, дозволяючи себе якнайзручніше обшукувати.

Поліцай неохоче засунув руки в кишені бобрикової куртки й швидко висмикнув їх, наче потрапив в окріп. У руках несміливо тріпотів у чегверо згорнутий папірець. Що то був за папірець, ще ніхто не знав, але в кожного з'явилося бажання, щоб це неодмінно була проклямація, хоч кожний добре знав і те, що коли це справді проклямація, то... її Моїсею Карповичу підсунули.

Поліцай вже повернувся лицем до світла. Очі робітників прилипли до папірця й мимоволі стежили за кожним рухом поліцаєвих рук.

— До всіх ро-о-біт... робіт...ни-и ків... — з напругою складав поліцай слова і, враз почервонівши до шиї, скажено рывкнув, наступаючи на зігнуту постать Моїсея Карповича.

— Держи його!.. — здавалось поліцай тільки й чекав цього врочистого моменту, коли можна буде показати всім силу свого громового басу.

Моїсей Карпович справді злякано відхилився від поліцає й плигнувши набік, схопив за руки зніжковілого Аронова.

— Я ні,ні... Нічого не знаю... Богом кленусь...

— Ага!.. Так!.. — заревіло навколо.

Зчинилася метушня. Робітники лавою ломились у ворота. Важкі удари загупали десь спереду. Хтось застогнав, навіженим голосом гукнув по-фитику. Під натиском важких тіл затріщала хвіртка.

Переляканий Аронов спочатку кричав до всіх: «не може бути», а потім забачивши, як кілька тіл попадали на землю, разом з поліцаями, збивши з ніг Моїсея Карповича — він обережно відступаючи задом — несамо- вито, якимсь надірваним голосом почав вигукувати: «бий його, бий!...»

Тимчасом робітники бігли до своїх цехів, сами не знаючи чого, але почуваючи, що неодмінно треба якнайскорше стати до своїх місць і розпочати працю. Хвилину тому вони ще з насолодою і задоволенням били Моїсея Карповича, коли б хто почав — били б і Аронова, і поліцаїв, всіх били б, а ще раптово злякались чогось, здається злякались самих себе, своїх думок, своєї до біла розпеченої злості й побігли, дивуючись, як це все могло статись і де в них набралось стільки сміливості. Робітники тільки біжучи зрозуміли, що самовільно пішли проти влади, проти її законів, проти управителя Аронова. Де бралась рішучість, зневага, як піднялись руки? І ставало моторошно, лячно за самого себе, за свою родину, за свої темні кутки хат, за мізерний заробіток, за спокій, за ті кілька годин жебрацького відпочинку, десь у запльованому кутку харчевні, коли шумить, п'яніє голова й хочеться шматками відривати своє власне мізерне життя й жбурляти його межіючім всім ситим і гладким. Невже тепер доведеться зі всім цим розстатись, загубити і те, що було?

Біля воріт ще били знівченого Моїсея Карповича, а потім, також злякано, як і інші, підхоплювались і бігли наздоганяти товаришів, прудкими ногами вибиваючи шматки забрудненого снігу, заліплюючи очі й обличчя заднім.

Згадом біля нерухомого тіла Моїсея Карповича залишилось кілька розгублених поліцаїв. Той, що мав громовий бас, торкнув ніском чобота скривавлену голову й задумливо потер рукавом забруднену шинелю.

Йосип, Головатий і Степан також розгубились і бігли разом з іншими робітниками до своїх цехів.

Проклямацію підсунув Моїсееві Карповичу Степан, де бачив Йосип, але розібратись у тому — за що били його й що сталося зараз — ніяк не міг.

Нова несподіванка чекала на Йосипа. З машинового відділу й столярного цеху, що стояли поруч, вибігали робітники. Вони якось чудно посміхались один до одного, не то злякано, не то здивовано, не то з якоюсь лихою цікавістю підморгували на відчинені двері цеху тим товаришам, що ще не були всередині.

Біля машинного відділу, де працював Йосип, товпились робітники, зазираючи у вікна, але заходити в приміщення не наважувались. Приходили робітники, відпихали передніх, дивились собі, рішуче відходили й сідали десь віддалік на землі. По їхніх обличчях Йосип узнав, що вони не мають жодного наміру ставати до роботи, хоч хвилину тому бігли, бажаючи працювати.

Йосип підскочив до найближчого вікна й припав до шибки, сподіваючись побачити надзвичайне видовисько. Спочатку нічого не помітив. Елек-

трика засліпила очі й довелось деякий час напружувати зір. Але коли очі звикли до світла й тоді нічого не побачив.

— Приглядайся!... — порадив хтось, помітивши непевний рух Йосипа.

І Йосип мусів ще раз щільніше припасти до шибки.

Електрика м'яко обливала жовтуватим світлом павутиння пасів, намасляні боки шатунів, пальці поршнів, великі й маленькі кола коліс, лиснучі від олії й спокійно-ліниві тулуби машин, байдужий блиск манометрів, а серед цієї спокійно-обважнілої і вієватої симетрії металю—білі, привабливі, чиеюсь рукою розкидані листівки-проклямації.

Йосипові замлоїло від здивовання. Він сподівався побачити жакну картини—десяток скривавлених трупів, розкиданих серед машин, а на листівки ніколи не чекав. Йосип, хитаючись, відійшов від вікна. Робітники докірливо ловили ніякові погляди його очей. На їхніх суворих і похмурих обличчях не було й гадки примирення, натомість вони рішуче вимагали пояснень і за цими поясненнями чомусь звертались тільки до нього.

— Бачив?... — казали їхні обличчя.

— Знову проклямації. Увесь завод закиданий ними...—глузливою по-смішкою переломлювались риси вуст.

— Нас уже піддурено, коли били Моїсея Карповича,—беззвучно ворухнулись вуста робітників, але Йосип виразно читав їхню думку:—тенов'ясно, сама адміністрація підкинула листівки, щоб потім зловити нас на гарячому й розправитись з нами, як самі захочуть... Недаремно одну з листівок знайшли в Моїсея Карповича, а він же сидить на одному стільці з ними.

Серед натовпу Йосип помітив Степана. Він гукнув щось сердите, зневажливе, рішуче відчинив двері цеху й щез за ними. За хвилину вже знову стояв серед натовпу, підвівши догори руку з проклямацією.

— Прочитати ж треба... Цікаво, що вони там пишуть... Гей, всі сюди, сюди!..

— Не руш!..—до Степана підскачів старий робітник з рішучим наміром видерти з рук листівку й жбурнути її назад до приміщення цеху.

— Те, що вони понаписували, нехай самі й читають, нам байдуже... Це не наше, ми нічого не знаємо, нас піддурили. Ми тут ні при чому, ми навіть пальцями не приторкувались листівок. До роботи не ставай ніхто, поки прийде начальство.

Це, здається, було єдине бажання робітників, це було те шкарлупиння, за яким вони думали приховати свої неспівливі думки, паралізовані жахом перед несподіваною подією, що кожної хвилини мала впасти громом на їхні голови. Степан бачив це бажання на кожному обличчі.

— А коли листівки писала не адміністрація, коли їх писали ви, коли свідомі робітники закликають вас стати на захист своїх інтересів. Га? Невже ви забули, як ганебно розправилась адміністрація з нашою делегацією, відправивши її на фронт?

— Мо' ти писав!..—кинули з обуренням.—Не даром ти вчора шукався по закутках.

— Читай, коли на те пішло!

Степан з задоволенням помітив, як більшість гурту насторожено підвела голови, посунулась до нього, своїм рухом причадили поодинокі голоси боягузів.

— Читай, Степане!..

Коли робітники зібрались біля своїх цехів, відмовившись стати до роботи, поки адміністрація розпорядиться забрати з майстерень розкидані проклямації — Аронов не відтуляв від вуха рурки телефона.

Аронов працює на заводі біля двадцяти п'яти років, а такого ще ніколи не бачив. Коли почали бити Моїсея Карповича — він ледве доплетався до своєї кімнати (жив у заводському будинку), впав на крісло і в безсиллі стиснув обома руками голову. Згодом, коли перше почуття жаху пройшло, наказав позамикати всі двері і, згадавши про свій револьвер, витяг його десь з шухляди.

Револьвер, старенький Сміт-Вісон, зіпсований вже, ще знав Аронов і вкритий іржою кількох років — востаннє тримав його в руках 1905 року. Але Аронов мусів якось захищатися, він же сподівався невідмінного нападу робітників. Сповідення, що робітники відмовилися стати до роботи, ще раз красномовно підкреслили його побоювання, і в Аронова ще раз паралізувало всі почуття, крім почуття зору, коли перед очима почали кружляти великі червоні кола. Вони поспішно насувались на нього, укриваючи тіло слизьким і гидотним сподіванням криків, глухих ударів у двері, брязкоту розбитого скла, гістеричних вигуків жінки, дітей, а потім відворотного паху розлитої на підлозі крові. Так було 1905 року, так може статися й тепер.

Чому завжди практичний і розумний Аронов у такі хвилини розгублювався, ставав хорим на розум. Здавалось, не жив тоді, не рухався, не дихав, а тільки віддавався безконечному плину думок, всього ества серед хаосу руїни, криків, крові.

Не розумів Аронов, чому це він, що вмів тримати в своїх руках робітників, умів перетворювати їх у машини, лякався, коли ця груба, здається, неорганізована в своїх особистих бажаннях, маса несподівано підносила догори голову й шукала його очей, щоб заглянути в них безліччю своїх осатанілих поглядів.

Не знав Аронов, чому у своєму дивному стремлінні бити, катувати робітників, бачити їх завжди стомленими, доводити їх до божевілля — не вмів плянувати свої думки зараз, коли найбільше потребувалося енергії, сили, вміння, розуму.

І тому хвилини несподіваного зворушення робітничої маси найбільше лякався Аронов. Вони завжди нагадували йому мертву тишу заводу, смерть цілої системи машин, а разом і його особисту смерть.

— Альо, альо... — кликав телефон. — Це інженер Кораблев?..

— Робітники відмовляються стати до роботи?.. Примусити їх!.. Зброя у вас є? Зброєю! — пінився Аронов, бризкаючи слиною в рурку.

— Проклямації? Ми, адміністрація розкидали проклямації, особисто я?.. Це можуть говорити тільки ідіоти, божевільні... Ви, добродію Кораб-

льов, здається теж належите до цієї категорії, чуєте!? Коли нема виходу, я мушу вжити рішучих заходів, я зараз же викличу загін поліції, я покажу їм проклямації... Передайте моє особисте побажання негайно стати до роботи. Я не вішаю рурку, і чекатиму дві-три хвилини. Я кладу перед собою годинника, рівно за три хвилини викликаю поліцію.

Три хвилини пролетіли швидше, ніж того сподівався Аронов. Але ці хвилини були найнапруженішим зростанням неспокою.

— А?!. — стямився Аронов, надаремне силкуючись щільніше притиснути до вуха рурку.

— Робітники вимагають зібрати проклямації? А хто збиратиме, ви, може я?.. Адміністрація стане торкатися своїми руками отієї зарази? Ні, збиратимуть самі робітники, вони за хвилину їстимуть їх, їстимуть!..

— Як?.. Робітники читають проклямації? Ідуть сюди до мене? До мене?..

— Станція! — несамовито гукав Аронов, почувавши, як по спині йому забігали мурашки, а голова сповнилась шумом, наче відгомоном того гуркоту, що зараз мусів котитися по будинку.

— Поліція!.. Дайте поліцію!.. — гукав ще дужче, сам не пізнаючи свого голосу.

Кілька важких ударів струсонули будинок і боляче вдарили Аронова по голові.

— Дайте загін поліції!.. Вже громлять будинок... Негайно... Ваше пре-о-о... Так, так, негайно... Прошу вас, благаю... Боже мій, боже!..

Аронов недбало кинув на стіл рурку й поспішно схопив, притиснув до грудей старенького Сміт-Вісона. Холодна зброя в тремтячій руці була зараз єдиним напруженням думки.

Не скоро стямився Аронов від пострілів і несамовитого крику. Перша думка: «вже розгромили будинок», холодним потом вкрила тіло.

— Але ні, ні... Це поліція, це поліція, це порятунок!.. — наче виправдувався перед самим собою Аронов.

Поспішно підбігши до вікна він вп'явся своїми зеленавими очима в темну рухливу масу людей і чомусь порівняв їх до купи черваків, йому раптово замлоло, потемніло в очах, але він уже знає, що зараз полегшає, він одужає від ляку і зможе бути спокійнішим, навіть зможе взяти участь у боротьбі з робітниками, захищаючи своє власне життя.

За хвилину Аронов твердими кроками підійшов до вікна, направивши люфу Сміта в купу людей на подвір'ї. Постріл пролунав зовсім несподівано (він увесь час не міг натиснути собачки) і дощем колючим холодних бризок шкла засипав йому обличчя.

Секунду Аронов не ворухиться. Виразний і дужий гомін бійки вривається в розбиту шибку хвилями криків, стогону й холодного повітря.

Різкий, якийсь дивно-дзвінкий, але короткий викрик стривожив Аронова. В ньому він відчув розпач і крик перед наближенням смерті. Потім усе якось швидко заволоклось серпанком м'ясоної і такої бажаної для Аронова тиші.

Коли Аронов знову обережно глянув у вікно, на забрудненому й пожонирсаному, безліччю ніг, снігу, лежало кілька забитих і поранених. Один з них повільно підвів голову, потім сперся на лікті. Аронов помітив, як він когось шукав очима й нарешті спинився поглядом на ньому.

Обличчя пораненого знайоме. Аронов часто зустрічав його, і пригадує, що не раз пропонував майстер стежити за цією людиною. Так, це Степан — найнебезпечніша людина на заводі.

Аронову приємно дивитися на пораненого ворога, хоч він і не може глаузлигим сміхом скаламутити погляду нерухомих очей. Але та сила, з якою поранений шарпнувся в напрямку до нього, примусила Аронова здригнутися. В рухові відчувалась непереможна зненависть і німий без слів виклик на дальшу боротьбу.

(Далі буде).

ТОВАРИШІ УДАРНИКИ! ДЛЯ НАС ЛІТЕРАТУРА—
ЗБРОЯ І СПРАВА МАС.

ПРОЛЕТАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА — УДАРНИК СОЦІАЛІСТИЧНОЇ СТРОЙКИ, ЗАСІБ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ПЕРЕРОБКИ ЛЮДЕЙ.